

KARLOVA UNIVERZITA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Bakalářská práce

**Srovnání neoortodoxního
judaismu a evangelikalismu v 19.
století**

Bc. Patrik Horváth

Katedra religionistiky
Vedoucí práce: prof. Pavel Hošek
Studijní program: Teologie (B6141)
Studijní obor: Evangelická teologie 6141R007

Praha 2017

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem: „*Srovnání neoortodoxního Judaismu a Evangelikalismu v 19. století*“ napsal samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti ke studijním účelům.

V Jablonci nad Nisou dne 17. října 2017

Patrik Horváth

Anotace

Tato práce se zabývá srovnáním neortodoxního judaismu a evangelikalismu v 19. století. Snaží se ve zkratce nahlédnout do dějinných procesů myšlení, které vedly ke zrodu těchto monoteistických hnutí v judaismu a křesťanství.

V první části nám je představeno intelektuální klima doby, hlavní myšlenkové proudy a výzvy, se kterými musela být obě náboženství v kontaktu. Proč se objevila tato potřeba hledat nový vztah náboženství a společnosti?

Ve střední části se zaměříme na zkoumaná náboženská hnutí již podrobněji s jejich vznikem, vývojem a představiteli.

V závěrečné části se po analýze nalezených skutečností pokusíme odpovědět na výše položenou otázku

Klíčová slova

Judaismus, křesťanství, protestanství, evangelikalismus, neoortodoxie osvícenství, vymezení, víra, věda, spor, Bůh, myšlení, metafyzika.

Summary

This Paper is concerned with comparison of The Neo-orthodox Judaism and the Evangelicalism in the 19th century. It tries to look at Tide of History in process of thinking which the main reason was the birth of these monotheistic movements.

The first section is description of historical, philosophical and sociological influences and challenges for both religions. Why there was a need to find a different place and attitude towards religion in society of 19teen century?

The middle section points out the Neoorthodox Judaism and the Evangelicalism with close look on their formation, development, leaders and the main ideas.

The conclusion consists analysis of facts and an attempt to answer question the above mentioned.

Keywords

Judaism, Christianity, Protestantism, Evangelikalism, Neoorthodoxy enlightenment, faith, science, God, thinking, definition, dispute, metaphysics.

Poděkování

Chtěl bych poděkovat vedoucímu této práce, kterým je prof. Pavel Hošek, za jeho vstřícné a laskavé vedení i za jeho akademicky podnětné rady a připomínky.

OBSAH

1. Úvod	7
1.1.1 Společensko-filosofický kontext.....	7
1.1.2 Vymezení základních pojmů.....	8
1.1.3 Filosofické proudy osvícenství.....	9
1.1.4 Sociologický nástin.....	19
1.2 Shrnutí.....	23
2. Evangelikalismus	25
2.1.1 První definice evangelikalismu.....	25
2.1.2 Druhá definice evangelikalismu.....	25
2.1.3 Třetí definice evangelikalismu.....	26
2.1.4 Čtvrtá definice evangelikalismu.....	26
2.1.5 Pátá definice evangelikalismu.....	28
2.1.6 Šestá definice evangelikalismu.....	32
2.1.7 Sedmá definice evangelikalismu.....	32
2.2 Shrnutí.....	33
3. Rabínský judaismus	35
3.1.1 Rabínský judaismus vymezení pojmů.....	35
3.1.2 Situace v judaismu před osvícenstvím.....	37
3.1.3. Nástup osvícenství v evropském židovstvu.....	39
3.2 Proudny judaismu v 19. století.....	43
3.2.1 Ortodoxie.....	43
3.2.2 Židovská věda.....	44
3.2.3 Judaismus Historický či Konzervativní i Pozitivní.....	45
3.2.4 Liberální někdy Reformní či Progresivní judaismus.....	47
3.2.5 Neoortodoxie někdy Moderní Ortodoxie.....	48
3.2.6 Hirschova pozice.....	53
3.3 Shrnutí.....	55
4. Srovnání zkoumaných hnutí, metoda	57
4.1 Srovnávací parametry.....	57
4.1.1 Hledisko religionistické.....	57
4.1.2 Hledisko teologické.....	57
4.1.3 Hledisko geografické.....	59
4.1.4 Hledisko filosofické.....	59
4.1.5 Etické hledisko.....	60
4.1.6 Vztah ke společnosti.....	60
4.1.7 Vztah k autoritám duchovním.....	61
4.1.8 Vztah ke světu, světským autoritám.....	61
4.1.9 Vztah k sobě.....	62
4.1.10 Volba reakční strategie.....	62
4.2 Závěrečné shrnutí.....	63
Seznam literatury	67
Seznam obrázků	71
Přílohy	72

1. Úvod

Při bližším seznamování se s dílem významného rabína Samsona Rafaela Hirsche mě napadla myšlenka, zdali by nebylo zajímavé srovnat dvě náboženské tradice. Myslím tedy tradici protestanskou v podobě evangelikalismu a tradici židovskou v podobě neoortodoxního judaismu.

Úžeji vymezeno mi šlo o reakci těchto duchovních tradic na výzvy, myšlenky a dopady osvícenství století osmnáctého a devatenáctého. Tato práce bude hledat odpověď na otázku: *„Jak na vlivy osvícenství reagovaly tradice protestanská v podobě evangelikalismu a tradice židovská v podobě neoortodoxního judaismu?“*

Obě srovnávané tradice historicky vymezíme. Půjde nám o výše zmíněné tradice v 19. století. To zhruba koresponduje s délkou života rabína Samsona Rafaela Hirsche¹, který žil v letech 1808–1888.

Jsem si vědom, že v rámci této práce se budu dopouštět nutných zkratk a zjednodušení. Padá na mne i ostych z toho, jak v některých oblastech zůstávám na povrchu zkoumaného problému. Předkládám zde svůj pokus o toto srovnání.

1.1.1 Společensko-filosofický kontext

Myšlenkový proud, který získá dominantní vliv ve společnosti, se nikdy neobjeví jen tak z ničeho. Vždy má společensko-filosofické podhoubí. Nezjevný růst myšlenek v podhoubí časově předchází možné budoucí veřejné dominanci myšlenek, které se posléze ve společnosti etablují. A tak je dříve jiný, okrajový, kritický, alternativní, a ne vždy nutně nový myšlenkový proud adoptován společností za svůj.

¹RABBI SCHLOSS, Chaim, 2000 Years of Jewish History, 248

Proniká do všech sfér života člověka a společnosti, a tedy i do sféry náboženské, kterou vyzývá, zpochybňuje, podrobuje kritice, někdy provokuje, nenávidí, ignoruje a zesměšňuje, ale i brání, koriguje, smiřuje, hájí a miluje.

1.1.2 Vymezení základních pojmů

Pozorný čtenář si všimne, že pracuji se slovem metafyzika. Pokládám za důležité hned v úvodu popsat, co tím slovem míním. Míním tím to, co Aristoteles pojmenoval „*První filosofii*“², která zkoumá nejvyšší neměnné a pro všechny vědy závažné principy veškerého jsoucná.

Toto pojetí bylo ve středověku filozofickým základem teologie. Později v 16. století se pojem metafyzika shodoval významově s pojmem ontologie. Slovo ontologie je složenina z řeckých slov „*οἱ οντοσ*“ – jsoucí, a „*λογος*“ – výklad, slovo aj.

Rozumím tím učení o jsoucnu³, které je neomezené, nepodmíněné. Aristoteles označuje ontologii i jiným jménem, totiž jako „*božskou vědu*“⁴. Uvádí dva důvody, proč nazývat ontologii v její speciální části božskou vědou⁵:

„Jednak proto, že zkoumá otázku Boží existence, jednak proto, že globální vědění, k němuž ontologie směřuje, je v posledku vyhrazeno pouze absolutní Inteligenci, tj. Bohu.“

Úžeji vymezeno, budu pracovat s metafyzikou o Bohu. Filozof Jiří Fuchs k tomu říká⁶:

²ARISTOTELES, *Metafyzika*, Kniha čtvrtá, 93

³ADO, A.V., „a kolektiv“, *Filozofický slovník* 343

⁴ARISTOTELES, *Metafyzika*, Kniha čtvrtá, 38

⁵Cardal Roman, *Bůh ve světle filosofie*, Krystal OP, 2001, 14

⁶Fuchs Jiří, *Bůh filosofů*, úvodní reflexe

„Metafyzika o Bohu je konstituována odpovědí na rozvíjející se otázku po absolutním, tj., neomezeném, nepodmíněném Jsoucnu. Mluvíme-li o Bohu jako o předmětu metafyzického myšlení, pak již určitou odpověď předjímáme. Ohlašujeme totiž, že lze Absolutno filosoficky identifikovat jako Jsoucno odlišné od světa, který v něm má svůj původ. Inteligentní, a tedy osobní Původce světa odpovídá základní představě monoteistických náboženství.“

Termín metafyzika, definovaný tímto způsobem, dobře zapadá do srovnávací práce dvou monoteistických náboženství v jejich zvolené podobě, křesťanského evangelikalismu a rabínského judaismu.

Dále bude nutné se zastavit nad termínem osvícenství. Jistě by se dalo na toto téma mluvit rozsáhle. Nám bude muset stačit definice od jednoho z největších architektů novověké filosofie Immanuela Kanta. Ten definuje osvícenství v roce 1784 v berlínském měsíčníku Žurnál takto⁷:

„Osvícenství znamenalo příchod věku humanity. Byl to únik z nedospělosti, která byla zapříčiněna vnějšími autoritami jako Bible, církvev a stát, jež lidem říkali, co si mají myslet a dělat. Žádná generace by neměla být vázána vyznáními (církvevními) a zvyklostmi z dávných věků. Být takto svázán, bylo útokem proti lidské přirozenosti, jejíž osud leží ve vývoji (pokroku). Bariery pro pokrok byly již odstraněny. Prostor pro vývoj je nyní otevřen.“

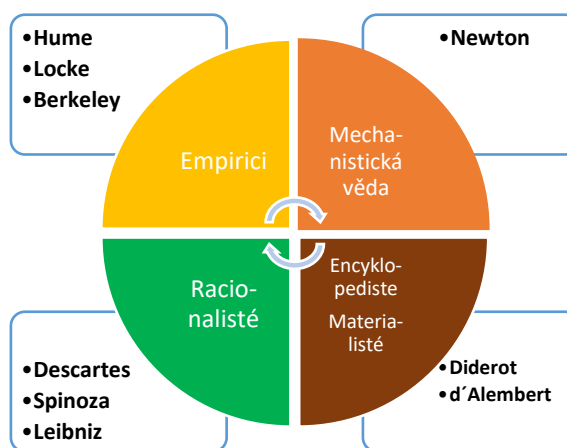
K tématu osvícenství se budu podrobněji vracet v popisu jednotlivých proudů a vůbec v celé práci.

1.1.3 Filosofické proudy osvícenství

Nyní se v bližším, ale ne ve vyčerpávajícím pohledu podíváme na filosofické proudy osvícenství.

⁷ELWELL, Walter A., Evangelical Dictionary of Theology, 377

Uvědomuji si, že v pozadí uvedených myšlenkových proudů jsou vlastně jen dva se specifiky jednotlivých myslitelů. Je zde jeden proud, který zdůrazňuje zkušenost a druhý, který zdůrazňuje rozum. U každého myšlenkového proudu či myslitele hraje metafyzika (téma Boha) větší, menší, žádnou a někdy i nepřátelskou roli. Uvedeným schématem jsem se snažil vyobrazit osvícenství jako kolo, které je rozpohybováno mnoha silami.

Obrázek č. 1 Pomyslné hnací kolo osvícenství

Ze všech těchto myšlenkových proudů jsem vybral pouze čtyři. První zde uvedená je tzv.

Mechanistická věda. Nejznámější představitel mechanistické vědy je Isaac Newton. Isaac Newton vložil Boha v nejlepším přesvědčení na místa, kde věda nebyla schopna podat vysvětlení, a tak spojil přirozená a nadpřirozená vysvětlení. Dotkl se tak Božího místa ve věku rozumu. Přirozené věci mají být vysvětlovány přirozeně. Existence přirozených vysvětlení existenci Boha nezpochybňuje. Newton dokazoval, že celý svět je jednotný systém, popsateľný na jakémkoliv místě matematickými vzorci. Tato tehdejší převládající představa je nejlépe vyjádřena ve výroku, který vyřkl Galileo Galilei⁸: „*Kniha přírody je napsána Boží rukou v jazyce matematiky.*“

Newton řeší napětí mezi vírou a vědou tak, že vysvětloval přirozené procesy na základě Božího působení. Tato snaha „zachránit“ Boha byla chybou, protože vědecký pokrok každým úspěchem, tohoto „Boha mezer“ umenšuje a zatlačuje do propadliště dějin. Mechanistická věda přinesla jiný

⁸THAXTON B. Charles, PEARCYOVÁ, Nancy R., Duše vědy 121

pohled na přírodu. Dala jí téměř soběstačnost, až se z ní stalo skoro polobožstvo.

Zbývající myšlenkové proudy novověké filosofie si vzaly za úkol přijít s novými teoriemi poznání⁹, aby překonaly dosavadní teorie poznání uvízlé v metodologii Aristotela či novoplatonismu s jejich různými křesťanskými modifikacemi např. Augustina či Tomáše Akvinského.

Druzí v našem stručném přehledu jsou **Racionalisté**. Ti ve svém hledání jistoty poznání a základů jistoty hledali jinde a jinak než Aristoteles a další dominantní myšlenkové školy. Rozporuplnost teologických tvrzení, způsobená Reformací, začala jako prvního znepokojovat filosofa Reného Descarta¹⁰. Pravdu nelze opírat o měnící se církevní konfese. Descartes se ve své snaze o novou teorii poznání zaměřil na matematiku a geometrii. Pokládal matematiku a geometrii za ideál všeho poznání. Proč? Protože nikde jinde nenašel tak přesné definice termínů a jasně formulované důkazy. Descartes se snažil tyto matematické postupy adaptovat v první řadě na první principy (míněna metafyzika) a následně tyto principy na přírodu. Pokoušel se dosáhnout matematickou jistotu i v oblasti metafyziky.

Descartovou metodou, jak nalézt nezpochybnitelné principy, je pochybovat o všem. A to tak, až dojdeme k něčemu, o čem nelze pochybovat za jakýchkoliv okolností. Zbavíme se tak momentu, kdy bychom se rozhodovali jen podle smyslů nebo podle předpojatosti. Tímto způsobem můžeme odhalit pravdy, které jsou naprosto jisté a které tvoří základy veškerého poznání. Tyto pravdy nejsou založeny na smyslovém poznání, ale jsou vrozeny rozumu samému. Odtud název racionalisté, neboť věří, že náš rozum (lat. ratio) má přístup k základním principům. Existuje vůbec něco, o čem si můžu být zcela jistý? Ano existuje, když myslím, nutně žiji, tedy jsem?

⁹FUCHS, Jiří, *Filosofie 2. Kritický problém pravdy*, ve formátu EPUB

¹⁰MCGRATH, Alistair a kol., *Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení*, 101

Odtud: „Cogito ergo sum“. To je podle Hanse Künga¹¹ epochální mezník, protože se první bod jistoty přesouvá z Boha na člověka. Neplatí ono už středověké nebo reformační od jistoty Boha k jistotě o sobě, nýbrž novověké od jistoty o sobě k jistotě Boha.

V otázce metafyziky (Boha) pochybnost nebránila Descartovi v tom, aby předem nepředpokládal pojem Boha s naprosto určitými vlastnostmi¹². Descartes dospěl k tomu, že každý pokus dokázat Boží existenci byl buď nesrozumitelný, nebo protiřečící si. Tohoto Descartova Boha nemohla světu dokázat zkušenost¹³.

I když se Descartes a ostatní racionalisté navzájem na důležitých místech liší, všichni však spolu s Platonem věří, že mysl obsahuje vrozené ideje, tedy ideje nezískané prostřednictvím smyslů. Další, co měli racionalisté společné, byl jejich nepředsudečný, ale kritický přístup k pojmu Bůh. Leibniz¹⁴ i Spinoza¹⁵ operovali s pojmem Bůh každý jinak, ale ideu Boha nezavrhovali.

Třetími ve výčtu jsou **Encyklopedisté a materialisté**. Je to skupina působící ve Francii 18. století. Odtud se vliv těchto myslitelů šířil po celé Evropě. Tito mužové chtěli zbraněmi¹⁶ ducha a rozumu osvobodit svět od mocí minulosti a nastolit nový, svobodnější a šťastnější věk. Myslitelé encyklopedisté reagovali intelektuálně na měnící se dobu a shromáždili se kolem tvorby *Encyklopedie věd, umění a řemesel*. Tato encyklopedie měla 28 svazků a byla psána od roku 1751 do roku 1780. Kniha měla být vědeckým manifestem veškerého vědění tehdejší doby. Už v úvodu encyklopedie je budovatelsky hrdá věta¹⁷: „*Věk náboženství a filosofie ustoupil věku vědy!*“

¹¹KÜNG, Hans, Malé dějiny katolické církve, 100

¹²STÖRIG, Hans Joachim, Malé dějiny filosofie, 252

¹³MCGRATH ALISTER, The Twilight of Atheism, 31

¹⁴Leibniz G. W., protestantský křesťan

¹⁵Spinoza B. operuje s pojmem substance a ztotožnil Boha s přírodou. Exkomunikovaný žid.

¹⁶STÖRIG, Hans Joachim, Malé dějiny filosofie, 267

¹⁷Dtto, 267

Přesně v tomto duchu měla encyklopedie fungovat jako vědomostní beranidlo proti všemu starému a překonanému.

Encyklopedie nevyjadřovala nemilosrdné nepřátelství vůči každému druhu náboženství a víry v Boha, nýbrž určitý skepticismus. Vidíme, že encyklopedisté také zcela nepohřbili Boha (metafyziku). Křesťanského Boha ale „pohřbili“ jiní, již výše zmiňovaní materialisté.

Zajímavý je nábožensko-filosofický vývoj jednoho z hlavních encyklopedistů. Mám na mysli Denise Diderota, který od teismu (víra ve zjevení) přešel díky pochybování k deismu (Bůh svět stvořil, ale podstoupil a nezasahuje), aby pak skončil jako rozhodný materialista. Naznačil tím snad budoucí vývoj ve vztahu člověk a Bůh v Evropě?

Materialisté s nemilosrdným radikalismem napadali náboženství a víru. Ti, kdo nabízejí světlé zítřky osvobozením od pověr a bohů, provádějí toto osvobozování s fanatismem podobným náboženským fanatikům. Hugh McLeod¹⁸ říká k dění ve Francii po pádu Bastily toto:

„Novým ohniskem autentických náboženských a mravních citů se měl stát kult Rozumu a Svobody, který byl celebrován od listopadu 1793 až do května 1794, kdy ho nahradil kult Nejvyšší bytosti. Po celé Francii se kostely proměňovaly v Chrámy Rozumu a půvabné mladé dívky ze spolehlivě republikánských rodin hrály role bohyní Rozumu či Svobody“

Římskokatolický teolog Hans Küng¹⁹ jinde k tomuto procesu společenských změn říká:

„Prohlášení lidských práv nahrazuje křesťanské vyznání víry. Ústava státu nahrazuje církevní právo. Trikolora nahrazuje kříž. Církevní křest, uzavírání

¹⁸MCLEOD Hugh, Náboženství a lidé západní Evropy (1789-1989), 16

¹⁹KÜNG, Hans, Malé dějiny katolické církve, 106

sňatku a pohřeb nahrazují příslušné státní registry občanského stavu. Učitelé nahrazují kněze. Uctívání svatých je nahrazeno uctíváním heroizovaných mučedníků revoluce. Marseillaisa nahrazuje „Te Deum“.

Mám dojem, že se tento trend dá historicky později vyzorovat i v postupném nahrazování státních hymen nenáboženským obsahem. Již zmiňovaný Hugh McLeod²⁰ popisuje pokusy materialistů o vymýcení náboženských pověr tímto způsobem:

„Nucená dechristianizace milionům francouzských „fanatiků“ jejich „gotickou pověru“ vymluvit nedokázala. Stejně jako podobné kampaně měla i tato na svědomí nesmírné množství utrpení a jako jejich většina byla i ona převážně kontraproduktivní“.

Myšlenkovou oporu pro výše popsané poskytl mimo jiných i materialistický filosof a lékař Julien Offray de La Mettrie²¹, který tvrdil, že je nesprávné rozkládat jsoucno na dvě substance, rozlehlou hmotu a myslícího ducha (jak to činil Descartes). Neexistuje mrtvá hmota (materie), jak tvrdí stoupenci mechanistické vědy. Hmotu známe pouze v pohybu a v určitých formách. Hmota má princip svého pohybu v sobě samé.

Prvním důsledkem je, že není nutné předpokládat Boha jako princip světového pohybu. Svět se pohybuje sám. Hypotéza Boha by byla na překážku vědeckému zkoumání přírody.

Druhým důsledkem je, že není třeba předpokládat zvláštní myslící substanci ducha či duše v člověku. Myšlení je jen další přirozenou funkcí těla. Materialisté nahrazují výše zmíněný Descartův dualismus

²⁰MCLEOD, Hugh, Náboženství a lidé západní Evropy, 17

²¹ALLAN, Diogenes, Filosofie jako brána k teologii, 165

materialistickým monismem²². Existuje pouze hmota. Poznej hmotu a můžeš vyložit vše. Podle mě je to dogmatická redukce jejich pokusu o teorii poznání. Ve vztahu k metafyzice říkají materialisté toto²³:

„Každá metafyzika, která hledá vedle hmoty ještě nějaký samostatný duchovní princip, je klam, omyl a smyšlenka. Klamem je i každé náboženství, ale to je klam vědomý a záměrný. Je to kněžský výmysl a podvod. Úkolem vědy je bořit všechny tyto klamy, jímž lidé podléhají a trpí.“

Posledními ve výčtu jsou **Empirici**. Jejím zakladatelem byl John Locke, který získal filozofické a lékařské vzdělání v Oxfordu. Na rozdíl od Descarta například chápe pojem myšlenka spíše smyslově než racionalisticky. Lidská mysl formuluje všechny myšlenky smyslovým vnímáním nebo racionální reflexí²⁴. Byl přesvědčen, že na základě smyslové zkušenosti můžeme dojít k pravděpodobnosti, jak ve vědeckém studiu přírody, tak i v etice, politice a náboženství.

Locke neomezuje zkušenost na čistě smyslovou. Zkušenost v sobě obsahuje vědomí našeho vnímání a myšlení. Není třeba upadat do sebezničujících pochybností Descartovy teorie poznání²⁵. Jistota nebyla k dosažení, krom mála výjimek. Zatímco Descartes je pevně přesvědčen o „matematické“ záchraně světa. Locke se ptá, zdali na tento úkol náš rozum vůbec stačí.

Oba tyto myšlenkové proudy odpovídají rozdílně na otázku: „Jak se představy a pojmy dostávají do vědomí?“ Racionalisté spolu s Platonem věřili, že mysl obsahuje vrozené ideje, tedy ideje nezískané prostřednictvím smyslů. Zatímco Locke dokazuje, že vrozené ideje neexistují.

²²FUCHS, Jiří, *Filosofie 2. Kritický problém pravdy*, ve formátu EPUB

²³STÖRIG, Hans Joachim, *Malé dějiny filosofie*, 269

²⁴MCGRATH, Alistair a kol., *Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení*, 285

²⁵ALLAN, Diogenes, *Filosofie jako brána k teologii*, 165

Co z Lockovi metody plyne? Všechny univerzálně platné principy myšlení (princip identity a sporu nebo mravní normy) jsou jen pozdním výtvořem dlouhého vývoje lidstva. Veškerý obsah vědomí může pocházet jen ze dvou zdrojů – z vnější nebo vnitřní zkušenosti²⁶. Před zkušeností není ve vědomí nic. Je to nepopsaný list papíru. Obsahy vnější a vnitřní zkušenosti vstupují do prázdného receptivního rozumu jako jednoduché ideje, a stávají se tak jedinými dodavateli v řádu myšlení²⁷. Hranice rozumu jsou v empirismu směřodálně dány smyslovými vjemy.

David Hume navazuje na Johna Locka. Přebírá jeho pojetí idejí. Vyvozuje z něho důsledky proti filosofii. Zahajuje tím éru radikálního popírání metafyziky²⁸. Proč Hume popírá metafyziku? Protože do nevnímátné, neempirické oblasti metafyziky vede jen kauzalita²⁹. A právě na tuto kauzalitu Hume zaútočil. Tvrdil, že mezi příčinou a následkem neexistuje žádná logická souvislost. Existují pouze závěry, které odvozujeme z opakovaného pozorování. A protože cesta do metafyziky zvaná kauzalita byla zpochybněna (dle Huma), nelze mít žádnou jistotu, že druhé vyplývá z prvního. Máme jen určitou míru pravděpodobnosti.

Aplikováno na náboženství včetně křesťanství a judaismu, nic není. Není věčný život, není ani Bůh. Máme jen pravděpodobnost. Dogmatickým filozofům a metafyzikům, kteří podle Huma neustále překračují hranice a předstírají vědění tam, kde vědět nemůžeme, byl zasazen zničující úder.

Humovo řešení kauzality ohrozilo i mechanistickou vědu. Přirozené náboženství, které vyrostlo z podhoubí nové mechanistické vědy, bylo naprosto zdiskreditováno jako kompromis mezi křesťanstvím a ateismem a bylo zcela smeteno ze společenské scény³⁰.

²⁶STÖRIG, Hans Joachim, Malé dějiny filosofie, 253

²⁷FUCHS, Jiří, Filosofie 2. Kritický problém pravdy, ve formátu EPUB

²⁸Dtto, ve formátu EPUB

²⁹Dtto, ve formátu EPUB

³⁰ALLAN, Diogenes, Filosofie jako brána k teologii, 165

Německého filosofa **Immanuela Kanta** (1724-1804) znepokojila Humova analýza. Pevně věřil v platnost Newtonovy mechaniky a v univerzální platnost a neměnnost přírodních zákonů. Newton přece objevil, že různé fyzikální jevy se řídí matematickými vzorci. Avšak teď přichází Hume se svým tvrzením, že matematické poznání přírody není možné. To ale znamená, že v souvislosti s Humovým vyvrácením principu kauzality je znemožněna, jak věda samotná, tak i metafyzika.

Tyto Humovy myšlenky (vycházející z empirismu) v zápase s výše zmiňovanými proudy probudily Kanta z dogmatického podřimování³¹. Snažil se proto vytvořit úplný koncept lidského poznání. Empirici vsadili na smyslovou zkušenost a myšlení pojali jako její derivát, jako kombinaci smyslového materiálu. Racionalisté naproti tomu pokládali smyslovou zkušenost za temnou a pravé poznání spatřovali v jasných ideách poznání. Jak uniknout z tohoto dilematu? A tak Kant začal pracovat na únikové cestě z tohoto dilematu. Řekl si: „*Musím prozkoumat strukturu celého aparátu lidského myšlení*“³² Vypracoval takovou teorii poznání, která by vysvětlila a zachránila možnost vědy. Vodítkem mu byla snaha skloubit pozitivní momenty empirismu (vztah k realitě) a racionalismu (důraz na jistotu)³³. Kantovým řešením je postulát, že sama mysl vytváří řád, který pak mylně považujeme za existující v okolním světě. Tvrdil, že nemůžeme poznávat věci o sobě, nýbrž jen tak, jak se nám jeví. Byl nucen připustit, že důsledkem tohoto tvrzení je i nemožnost poznání Boží existence rozumem. To ho vedlo k závěru, že Bůh není předmětem poznání, nýbrž víry.

Kant jasně ukázal, že pojmy jako Bůh či nesmrtelnost duše nelze rozumem dokázat ani vyvrátit. Ve své syntéze empirismu a racionalismu

³¹THAXTON, B. Charles, PEARCYOVÁ, Nancy R., Duše vědy, 132

³²STÖRIG, Hans Joachim, Malé dějiny filosofie, 282

³³FUCHS, Jiří, Filosofie 2. Kritický problém pravdy, ve formátu EPUB

staví veškerou skutečnost (i Boha) do lidského subjektu³⁴. Dogmatická víra potřebuje přejít podle Kanta ve víru rozumovou³⁵.

Další myslitel, který svou filosofickou teorií poznání ovlivnil myšlenkový kontext zkoumaného období byl **Georg W. Friedrich Hegel** (1770-1831). Odmítl Kantovo rozpolcení světa na „věc pro nás“ a na „věci o sobě“. Když poznáváme svět, poznáváme přímo objektivní skutečnost, a nejen naše vjemy. Hegel odmítl jakoukoliv realitu mimo poznání, a tak se poznání jako takové stalo jediným jsouncem, které samo o sobě nabývá významu nezávislé a absolutní pravdy³⁶. Východiskem Hegelovy filosofie je totožnost bytí a myšlení, tzn. chápání reálného světa jako projevu ideje, pojmu ducha³⁷. Klíčovým motivem³⁸ Hegelova myšlení je princip „stávání se“ než „bytí“ a s tím související důrazy na dějiny a změnu.

Hmotné i nehmotné je součástí „světového ducha“. Skály, řeky, hory, rostliny, zvířata a lidé, to jsou malé, ale neoddělitelné kousíčky Boha. A naše vědomí je projevem toho, jak si Bůh začíná uvědomovat sám sebe. Lidstvo je hlavním aktérem velkolepého procesu božího sebepoznávání.

Veškerý přírodní a společenský vývoj se tedy děje po spirále rostoucí dokonalosti. Dějiny světa jsou dějinami neustálého zlepšování a jsou tedy dobré a rozumné. Jinak tomu ani být nemůže, když je celý vesmír svou podstatou božský. Možná odtud pramení ta pozdější nekritická víra v lidský pokrok.

Hegelovým přínosem bylo zapracování dějin. Lépe řečeno se jednalo o jeho pojetí dějin, které chápe jako proces růstu poznání. Měl zásadní vliv na

³⁴KÜNG, Hans, Malé dějiny katolické církve, 100

³⁵KANT, Immanuel, Náboženství v hranicích pouhého rozumu,

³⁶SOLOVJOV, Vladimír, Krize západní filosofie, 56

³⁷ADO, A.V., „a kolektiv“, Filozofický slovník 166

³⁸MCGRATH, Alistair a kol., Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení, 167

prosazení dějinnosti jako základního rysu světa³⁹. Toto pojetí dějin představil ve svém díle Fenomenologie ducha.

Dále říká, že skutečnost je kontinuum, ve kterém není nic odděleně a bez vzájemného vztahu. Vidí celý vesmír a jeho historii jako Absolutno dosahující hlubší realizace, struktury a mnohosti rozumnou a spořádanou cestu. Ve vztahu stát a náboženství píše, že stát musí být křesťanský⁴⁰.

První nejslavnější Hegelův následovník **Karel Marx** založil na Hegelově dialektice celou svou filosofii. Otočil ji ale o sto osmdesát stupňů – od idealismu k materialismu. Místo světového ducha stanovil jako východisko vývoje (hmotu) hmotný svět⁴¹. Může materialistická věda zkoumat něco jiného než hmotu? Ale pojďme dál.

Další slavný Hegelův následovník byl **Ludwig Feuerbach**. Ten využil myšlenky dějinnosti a vývoje a začal prohlašovat, že *“Lidská bytost je nejvyšší bytost⁴²“*. Bůh je jen projekcí lidských emocí, tužeb a pocitů. Z toho plyne nutnost celosvětového převratu, který spočívá v tom, že ode dneška už nebude pro lidi Bohem Bůh, ale člověk⁴³. Ludwig Feuerbach Hegelovu filozofii použil ke psychologizaci víry a náboženského života.

1.1.4 Sociologický nástin

Do začátku devatenáctého století se intelektuální prostředí Evropy změnilo. Renesance a osvícenství změnily kulturní, náboženské a politické podmínky⁴⁴. V dřívějších staletích držela křesťanská Evropa filosofii v područí jako svou „služku“, ale v sedmnáctém století si už filosofové činili nárok na intelektuální nezávislost. Osvícenství, posílené novověkými

³⁹SLÁMA, Petr; Nové teologie Starého zákona, 66

⁴⁰HAYOUN, Maurice-Ruben; Židovské osvícenství mezi Córdoba a Berlínem II., 84

⁴¹MCGRATH, Alistair a kol.; Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení, 167

⁴²MCGRATH, Alistair; The Twilight of Atheism, 56–57

⁴³SOLOVJOV, Vladimír; Krize západní filosofie, 135

⁴⁴GREGOR, A. James; Totalitarismus a politické náboženství, 25

teoriemi poznání a Hegelovou dějinností, se čím dál více odvážněji pouští do vyšší kritiky Bible.

Již v roce 1777 se objevuje dnes tak moderní myšlenka, vyjádřená: „*Proč by mi měl mluvit do života starověký text*“? Autorem tohoto - parafrázovaného výroku je Gotthold E. Lessing⁴⁵, který autoritu Bible přirovnává k autoritě učebnice s její instrumentální a časově omezenou rolí.

Na počátku 19. století se začala prosazovat vědecká představa, že celý vesmír, život i lidská společnost se mění a vyvíjí.

Na tomto příkladu vidíme, jak tento kulturně společenský mix prosakuje do myšlení a do oblasti náboženství, když odvážně zpochybňuje dosavadní autority. Nástrojem tohoto zpochybnění jsou i dějinnost a víra v pokrok.

V Evropě první poloviny 19. století se filosofické, teologické a politické otázky spojily ve vznětlivou směs⁴⁶. Mezi lety 1750-1850 nastal populační boom⁴⁷. Začal odliv lidí z chudnoucích vesnic do překotně rostoucích měst. Na scéně se objevili strasti velkoměst jako stav vykořenění, postupná ztráta religiozity, a jiné. Za mnohým tímto stojí první industriální revoluce se vzrůstajícím vlivem průmyslu. Právě v tomto momentu se z Evropy stává technologická velmoc.

Po dění kolem Francouzské revoluce se do evropských dějin zapisuje její důsledek a tím je Napoleon a jeho vojenské revoluční tažení. A jak už to bývá, zastánci starých pořádků se bránili násilnému prosazování nových pořádků. Konzervativci se začali vymezovat proti straně revolucionářů, staré říše se spojovaly. Několikrát se spojovaly do aliancí v boji proti revoluci ztvárněné Bonapartem a jeho pochodujícím vojskem napříč Evropou. Během dvaceti let, 1792-1812, došlo na mapě Evropy a v systémech států k dalekosáhlým

⁴⁵SLÁMA, Petr, *Nové teologie Starého zákona*, 36

⁴⁶GREGOR, A. James, *Totalitarismus a politické náboženství*, 49

⁴⁷MCLEOD Hugh, *Náboženství a lidé západní Evropy (1789-1989)*, 37, Uvádí příklad Británie, kde došlo ke ztrojnásobení počtu obyvatel Anglie.

změnám. Francouzské revoluční armády rozšířily velikost Francie. Například město Hamburk - Bouches d'Elbe nyní patřilo Francii. Z původních 83 departmentů jich měla nyní Francie 130⁴⁸. Výše uvedené územní vojenské výtobytky Francie byly v letech 1814-1815 opět ztraceny⁴⁹.

Mezi lety 1815 až do smrti filozofa Hegela v roce 1831 vládl v celé Evropě neklid. Do Německa se toto pnutí dostalo skrze mladé a nespokojené intelektuály, jejichž nespokojenost vyvěrala z absence národní jednoty a politické svobody⁵⁰. Důkazem toho neklidu je série výbuchů nespokojenosti ve Francii v letech 1830, 1848, 1851, 1870. Po porážce Napoleona se vítězná „svatá“ aliance Rusko, Prusko, Rakousko a Británie zapojili do regenerace předrevolučních pořádků.

Přicházejí absolutistické režimy vlády ztělesněná např. v rakouském kancléři Metternichovi. Karlovarské dekrety z roku 1819 zakazují aktivity studentských skupin. Je nařízena cenzura tiskové komunikace. Zavádí se dohled nad intelektuálním životem⁵¹. Šrouby politické moci se utahují. Snaha udržet status quo pokračuje.

Pevnost Evropa se v roce 1848 opět otřese revolučním bojem, který přinese další demokratizační změny ve společnosti. Většina obyvatel Evropy získala volební právo mezi lety 1848-1914. Začaly vznikat politické strany, každá s masou stoupců, každá oddaná zájmům buď liberálů nebo konzervativců, katolíků, rolníků, dělníků⁵² atd. Změnu ovlivnil i vývoj v přírodních vědách a v technologiích⁵³.

⁴⁸DAVIES, Norman, Evropa dějiny jednoho kontinentu, 747

⁴⁹Dtto, 1327

⁵⁰GREGOR, A. James, Totalitarismus a politické náboženství, 50

⁵¹GREGOR, A. James, Totalitarismus a politické náboženství, 50

⁵²DAVIES, Norman, Evropa dějiny jednoho kontinentu, 798

⁵³MCGRATH, Alistair a kol., Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení, 388

Z vnějšího pohledu se 19. století dá shrnout do tří období. První v letech 1815-1848 jde o silovou reakci na společenské změny způsobené Francouzskou revolucí.

Druhým je uznání nutnosti společenských reforem. K tomu docházelo v letech 1848-1871. Kontrolovaná reforma je totiž lepší než nekonečný odpor.

Třetím je období soupeření 1871-1914, ale zpět k 19. století. Narůstá vliv a počet⁵⁴ dělnické třídy.

„V devatenáctém století a pak i po většinu dvacátého století představovali dělníci ve městech a v průmyslových oblastech převážnou většinu obyvatelstva.“

A jinde⁵⁵

„Z dlouhodobého hlediska sebou mechanizace, volný trh a komunikační revoluce přinášely snižování mezd a propouštění, jež postihovalo stále další a další skupiny dělníků, kteří končili v bludném kruhu stávek, výluk a oboustranného terorismu. Právě v průběhu tisíců takových lokálních střetnutí zakořenilo ve většině průmyslových oblastech Evropy odborářství a socialismus“

Není třeba pokračovat dále, neboť byl naznačen směr růstu myšlenkového podhoubí v Evropě. Jak křesťanská, tak židovská komunita musela čelit těmto změněným životním podmínkám, změněnému způsobu přemýšlení, otřesu zavedených hodnot i dějinným výzvám a programovému zpochybňování všech dosud uznávaných autorit.

⁵⁴MCLEOD Hugh, Náboženství a lidé západní Evropy (1789-1989), 39

⁵⁵MCLEOD Hugh, Náboženství a lidé západní Evropy (1789-1989), 40

1.2 Shrnutí

Myšlenky osvícenství se neobjevily z ničeho nic. Předcházela jim krize aristotelské, platonské a scholastické filozofie s jejich deriváty. Filosof Emanuel Rádl⁵⁶ k tomu říká:

„Od smrti Tomáše Akvinského, tj. od pádu realismu a od úspěchu nominalismu, zájem o metafyziku mizel, až jej Galilei pohřbil, nahradiv jej přírodovědeckou exaktností“.

Začaly se objevovat nové teorie poznání. Dějiny filosofie mluví o tzv. Novověké filosofii⁵⁷. To ukazuje na rozdělení, přechod, změnu vzhledem ke staré klasické filosofii, kam řadíme antickou a středověkou filosofii.

Toto rozdělení je také zosobněno velkým napětím při řešení základních filosofických otázek např. ptaní se po pravdě, smyslu, dobru, spravedlnosti, Bohu a jiných. Myšlenkový prostor pro metafyziku se mění, umenšuje.

Filosof Emanuel Rádl⁵⁸ dále říká:

„Od té doby se rozšířil předsudek, kterému byli odevzdáni také Descartes, John Lock, David Hume, Immanuel Kant že prý metafyzika je nejistá, naplněná pouhými domněnkami, kdežto přírodověda prý podává jistotu.“

Ruský filosof Vladimír Solovjov to potvrzuje jinými slovy, když říká⁵⁹:

„To je výsledek novověké filosofie. Veškerá metafyzika byla popřena jako nemožná (...).“

A jinde opět k metafyzice Emanuel Rádl⁶⁰ praví:

⁵⁶RÁDL, Emanuel, Útěcha z Filosofie, 77

⁵⁷STÖRIG, Hans Joachim, Malé dějiny filosofie,

⁵⁸RÁDL, Emanuel, Útěcha z Filosofie, 77

⁵⁹SOLOVJOV, Vladimír, Krize západní filosofie, 39

⁶⁰RÁDL, Emanuel, Útěcha z Filosofie, 79

„Nominalisté, renesance, Galilei pohrdli metafyzikou. Od té doby upadala a upadala, až byla lidem na posměch, takže za našich časů jako by vymřela (...).“

Výše napsaným jsem chtěl dokázat a poukázat na překážky víry, na znesnadnění náboženského života. K tomuto znesnadnění náboženského života došlo díky změně myšlenkového paradigmatu, změně člověka a změně společnosti. Obě zkoumané komunity víry, jak ta křesťanská, tak i ta židovská, musely tímto projít a reagovat. Jak? To se pokusím načrtnout v následující části.

2. Evangelikalismus

Evangelikalismus je hnutí⁶¹ v rámci protestantského konzervativního křesťanství, vyrostlým ze západní tradice křesťanské víry.

Co to znamená, když o někom dnes řeknu, že evangelikál? R. Olson upozorňuje, že tento pojem je v zásadě sporný. Nemá vyhraněný nebo obecně přijatý význam. Ve skutečnosti má několik legitimních způsobů užití⁶².

2.1.1 První definice evangelikalismu

Za prvé slovo evangelikální znamená etymologicky vztahující se k dobré zvěsti, vztahující se k evangeliu. Známe slovo evangelium, takže v tomto nejširším významu je evangelikalismus synonymem pro křesťanství věrné evangeliu – dobré zvěsti o Ježíši Kristu. Evangelikalismus je pak křesťanské hnutí hlásající dobrou zprávu o tom, že lidské bytosti mohou být spaseny, když přijmou dar, jenž pro ně získal Ježíš Kristus ve své smrti a zmrtvýchvstání.

2.1.2 Druhá definice evangelikalismu

Druhé použití slova evangelikální čerpá z protestantské reformace 16. století. Slovo evangelikál můžeme nalézt v šestnáctém století. Používají ho prvně katoličtí autoři, když vyjadřují touhu vrátit se k biblickým základům víry⁶³. Posléze je již slovo evangelikál přiřazeno k začínající reformaci. Vyskytuje se v raných polemických spisech reformátorů. Najdeme jej v podobě francouzské: „*évangelique*“ nebo v podobě německé: „*evangelisch*“. V následující době (někdy po roce 1530) se více prosazuje termín:

⁶¹MCGRATH, Alistair a kol., Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení, 125

⁶²OLSON, E. Roger, Evangelikálové – příběh evangelikální teologie, 7

⁶³MCGRATH, Alistair, Evangelical Spirituality – Past Glories, Present Hopes, Future Possibilities, St. Antholin's Lectureship Charity Lecture, 1993, 7, Pamphlet, ev. č.: 30-6-92

„*protestant*“⁶⁴ v zemích, kde převládla reformace. Protestant, evangelík, evangelikál jsou v tomto historickém zařazení synonyma. Být evangelikál, evangelík či protestant bylo přiznání se k západní tradici křesťanstva⁶⁵, ale s vymezením se vůči papežskému úřadu se vším, co představoval na jedné straně a s vymezením se vůči radikálním proudům reformace jako byli např. anabaptisté či unitářská hnutí na straně druhé.

V Evropě i jinde se tedy může jednat o církve orientované na evangelium v luterském smyslu. Tedy tu, která hlásá učení o spasení z milosti, které lze přijmout pouhou vírou.

2.1.3 Třetí definice evangelikalismu

Třetí definice slova evangelikální se pojí s Velkou Británií v kontextu anglikánské církve⁶⁶. Anglikánská církev je od šestnáctého století svým učáním protestantská, ale uvnitř církve je několik navzájem si odporujících frakcí.

Nejpatrnější je to v souboji s frakcí, která se snaží oživit a posílit římskokatolické prvky v církevní historii a liturgii. Evangelikálové v rámci anglikánské církve se snaží snižovat liturgické aspekty na minimum odtud název „low church“.

Tito evangelikálové mluví o potřebě osobní spasitelné víry v Ježíše Krista v protikladu ke znovuzrození ve křtu.

2.1.4 Čtvrtá definice evangelikalismu

Čtvrté samostatné použití slova evangelikál pochází z pokusů pietistů a revivalistů reformovat a oživit protestanské křesťanství počátkem

⁶⁴MCGRATH, Alistair, *Evangelical Spirituality – Past Glories, Present Hopes, Future Possibilities*, St. Antholin's Lectureship Charity Lecture, 1993, 7, Pamphlet, ev. č.: 30-6-92

⁶⁵MCGRATH, Alistair a kol., *Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení*, 387

⁶⁶OLSON, E. Roger, *Evangelikálové – příběh evangelikální teologie*, 20

osmnáctého století v Německu, Velké Británii, a v Severní Americe. Státní církve podle duchovních reformátorů (Philip Spener, August Francke) upadly do stavu duchovní letargie.

V Německu toto hnutí „křesťanství srdce“ vešlo ve známost jako pietismus. Německý pietismus přinesl nový důraz na studium Bible, důraz na nutnost kázání, důraz na osobní obrácení, posvěcení, misijní úsilí a zájem o řešení sociálních otázek a z toho plynoucí důraz na skutky milosrdenství⁶⁷. Pietismus se rychle rozšířil do Skandinávie. Do Velké Británie se rozšířil díky bratrům Johnu a Charlesi Wesleyovým, zakladateli metodistického hnutí. Do kolonií v Americe jej přivezl Hrabě Zinzendorf a jeho lidé z Obnovené Jednoty bratrské⁶⁸. V 18. století se evropská kultura začala vyvíjet směrem od společnosti pluralitně náboženské ke společnosti sekulární.

Tento pohyb směrem k sekulární společnosti, ale nebyl tak rychlý a zřejmý. Pietismus byl důstojným oponentem počaté sekularizace světa. Profesor filosofie Yvon Belaval a historik Dominique Bourel k tomu říkají, že ačkoliv se produkce náboženské literatury v 18. století hroutila, tak tisk Biblí a komentářů k Bibli nebyl nikdy tak velký, snad jen v době M. Luthera. Proto nazývají osmnácté století věkem Bible⁶⁹.

Voltaire⁷⁰ k tomu říká v roce 1756: *„Křesťané jsou rozděleni do nekonečného počtu sekt, přesto všichni z nich uznávají božskost Bible a každý z ní má užitek.“*

Jean-Jacques Rousseau⁷¹ situaci podobně komentuje v roce 1761: *„Evropa, dokonce nyní, je nepochybně nakloněna víc ke křesťanství než k jinému sjednocujícímu prvku....“*

⁶⁷MCGRATH, Alistair a kol., Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení, 311

⁶⁸OLSON, E. Roger, Evangelikálové – příběh evangelikální teologie, 21.

⁶⁹WOODBRIDGE, John D., JAMES, Frank A. III, Church History volume two, 390

⁷⁰Ibid, 390

⁷¹Ibid, 390

Ve Velké Británii a amerických koloniích nastalo duchovní oživení pod vedením⁷² Johna a Charlese Wesleyových, George Whitefielda, Jonathana Edwardse. Americké „Velké probuzení“ přineslo důraz na autoritu Bible, důraz na Boží svrchovanost, důraz na lidskou zodpovědnost, osobní zbožnost a disciplínu, důraz na modlitbu. Revivalisté modernizovali metody zvěstování a prezentace křesťanství, při kterých hrály roli emoce a důraz na osobní rozhodnutí pro Krista. V tomto významu je slovo evangelikální synonymem pro revivalismus inspirovaný Velkým probuzením.

2.1.5 Pátá definice evangelikalismu

Pátá definice slova evangelikál se odvozuje od reakce konzervativních protestantů na vzestup liberálního protestantismu v devatenáctém a na počátku dvacátého století.

Liberální protestantismus čerpal posilu z výdobytků osvícenství včetně novověké filosofie. Od roku 1859 i z Darwinova objevu evoluce, jako dějinného procesu změny. Důležitým pojmem v debatě mezi konzervativci a liberály je slovo autorita. Kant trval na tom, že princip mravní autority musí být vnitřní. Morální vůle je autonomní, když je sama sobě zákonem⁷³. Určuje si vlastní zákony, jež poslouchá. Nejvyšším motivem je povinnost pro povinnost ne poslušnost Božích příkázání. Autorita je přesunuta na stranu člověka.

Profesor teologie na Union School of Theology v Oxfordu má v knize s názvem „*Na Reformácii stále záleží*“ shrnutí moderní doby a ve vztahu k autoritám⁷⁴ tam píše:

⁷²REEVES, Michael, CHESTER, Tim, *Na Reformácii stále záleží*, 70

⁷³KANT, Immanuel, *Základy metafyziky mravů*, 92

⁷⁴REEVES, Michael, CHESTER, Tim, *Na Reformácii stále záleží*, 58

„V moderním světě můžeme pozorovat dramatickou ztrátu autority. Preference a zkušenost se staly vším. Etické problémy se řeší na základě osobních příběhů, které vzbuzují nejvíce sympatií. Osobní dilemata se rozhodují na základě pocitů člověka. Subjektivita nahradila každý pocit, že rozlišení dobrého a zlého může být založeno na metafyzice (na tom, jak věci skutečně jsou) nebo na Božím zjevení.“

Tomuto období vlivu osvícenství na všechny oblasti života se v evropských dějinách říká modernita. Modernitu lze charakterizovat jako odmítnutí nadvlády tradice. Lze jí popsat jako uskutečnění hodnot osvícenství⁷⁵, tedy osvícenství jako emancipace lidstva zpod nadvlády minulosti. A to se začalo dít ve všech vědeckých oborech, teologii nevyjímaje.

Podobně jako jména D. Hume, Immanuel Kant, W. Hegel, představují novověkou filosofii, tak jméno Friedricha Schleiermacha (1768-1834) evokuje zrod moderní teologie. Bývá označován za otce moderní teologie⁷⁶. Moderní ve smyslu modernistické teologie, tudíž ovlivněné osvícenstvím s vědecko-kritickým postojem k autoritám. Moderní teologie je častěji známá jako liberální teologie.

Schleiermacherovo myšlení dalo německému protestanskému myšlení významný impuls a směr pro devatenácté století. Dále ovlivnilo a předjímalo mnohé z pozdějšího liberálního protestantismu. Schleiermacher ztotožnil podstatu náboženství s citem. Podstatu náboženství vymezil mimo sféru rozumu. Ovlivnil v liberální teologii důraz na niterný charakter křesťanství. Za zmínku stojí jeho přednášky o hermeneutice, zabývající se aktuálním porozuměním a interpretací historických textů. Vykoupením je pro něj

⁷⁵HOŠEK, Pavel, A Bohové se vracejí, str. 63

⁷⁶MCGRATH, Alistair a kol., Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení, 466

vnitřní transformace člověka ze stavu, kdy na Boha zapomněl, do stavu vědomí Boha, kdy cit naprosté závislosti převáží nad čímkoliv jiným.

Slovu zjevení dává zcela nový obsah. Stává se jím náboženská zkušenost každého jednotlivce. Otevírá dveře křesťanství, které už nepřijímá učení Bible jako závazné měřítko a které již není svázáno s vnějšími pravidly⁷⁷. Ježíš Kristus nepřišel proto, aby zaplatil za naše hříchy, nýbrž aby nás učil a dal nám příklad⁷⁸. Schleiermacherův Kristus není nadčasovou kosmickou postavou, je tzv. „historickým Ježíšem“. Ježíšem zbavovaným historického nánosu, zbavovaným nánosu tradice církve a zbavovaného nánosů náboženství. V tom mu pomáhal jím vytvořený vědní obor s názvem hermeneutika. Šlo mu o co nejbližší poznání významu textu a jak jej interpretovat.

Nejvyšší důležitost mělo u něj náboženské cítění. Autoritu přeřadil na stranu člověka, respektive těch, kteří mají vědomí Boha, aby sdělovali toto vědomí druhým. Tím naznačil budoucí dominující a pro liberální teologii společný myšlenkový princip⁷⁹: *„Nároky pravdy nepřekonatelně převyšují nároky zjevení, ať již zprostředkované písmem nebo církevní tradicí.“*

Pokud bychom mohli shrnout tento nesourodý soubor myšlenek jmenující se liberální teologie, tak se dá říct, že protestanští⁸⁰ liberálové nabízeli evropským protestanským křesťanům v tomto období rozumové nástroje pro redukci „svaté“ autority a intelektuálně přístupnou alternativu víry v moderní době. Ale k čemu alternativu? K zdiskreditované protestanské (scholastické) ortodoxii.

Uvádím mnou nalezené třetí plochy mezi liberální teologií a evangelikalismem vyjádřené v pojmech: autorita, zjevení, pravda, vývoj k dobrému, antropocentrismus, theocentrismus.

⁷⁷LANE, Tony, Dějiny křesťanského myšlení, 203

⁷⁸Dtto, 203

⁷⁹MCGRATH, Alistair a kol., Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení, 269

⁸⁰WOODBIDGE, John D., JAMES, Frank A. III, Church History volume two, 542

Reakcí konzervativních protestantů na liberální teologii bylo potvrdit základní kameny své víry např. tělesné vzkříšení či inspirovanost a autoritu Bible. Tedy právě ty předměty víry, které byly moderní teologií zpochybňované. Tito konzervativní protestanští učenci sami sebe nazývali fundamentalisty či evangelikály⁸¹. Byly zakořeněni v protestanské reformované tradici.

Patří mezi ně lidé jako Benjamin Warfield⁸², Charles Hodge. V těchto letech 19. století se severoameričtí konzervativní protestanští autoři ocitli v bitvě o pravdivost Bible. Benjamin Warfield k inspirovanosti Bible například říká⁸³:

„Pisatelé Nového zákona chápali Písmo jako veskrze Boží knihu, která každou svou částí vyjadřuje Boží myšlenky. Ty jsou ale vyslovované skrze lidi, a to způsobem tak šetrným, že neznásilňují lidskou přirozenost, takže celé dílo je zrovna tak lidské jako božské. Proto také vyjadřuje v každé části myšlenky svých lidských autorů“.

Křesťanské církve byly považovány za bašty konzervativního myšlení a za nejzávažnější překážky procesu osvobození a liberalizace zdálo se tedy důležité autoritu konzervativní církve podryvat. Nejúčinnějším prostředkem k dosažení tohoto cíle byla eroze její intelektuální důvěryhodnosti⁸⁴.

Presbyteriánský učenec J. Greshem Machen, který vyučoval na princetonském semináři, se později podílel na založení Westminsterského teologického semináře ve Filadelfii, jenž měl navazovat na starou ortodoxní tradici. Princetonský seminář se totiž začal přiklánět k liberální teologii.

⁸¹OLSON, E. Roger, Evangelikálové – příběh evangelikální teologie, 21

⁸²ELWELL, Walter A, Evangelical Dictionary of Theology, 1256

⁸³LANE, Tony, Dějiny křesťanského myšlení, 214

⁸⁴MCGRATH, Alistair, Dialog přírodních věd a teologie, 43

Tento příklad uvádím, abych naznačil trajektorii, jak se z hlavního proudu protestanské ortodoxie stává během desetiletí jak proud ustupující z akademických pozic, tak proud alternativní spirituality.

2.1.6 Šestá definice evangelikalismu

Šestá definice slova evangelikální nás zařazuje do poloviny dvacátého století, kdy se od stále militantnějšího a separatističtějšího fundamentalismu odštěpil postfundamentalistický evangelikalismus. Jasná dělicí čára mezi starým a novým se hledá velice těžko, protože oba tábory používají nadále slovo evangelikál. Většina postfundamentalistů se nepřeje být spojována s fundamentalisty, ale systém víry se spíše neliší.

Pokud bych měl dát vyjasňující příklad, tak bych mluvil o rozdílu mezi PCI (Presbyterian Church of Ireland⁸⁵) a FPCU (Free Presbyterian Church of Ulster⁸⁶) dále jen ve zkratkách. PCI je církev, která se zapojuje do ekumenických setkání s římskými katolíky, ordinuje ženy, má státem uznaný seminář. FPCU je více v izolaci, nepřátelská k římským katolíkům atd. Mezi jejich duchovní patřil kontroverzní Ian Paisley⁸⁷ představující spojení protestantského fundamentalismu a militantního unionismu (Severní Irsko má zůstat v jednotě s Velkou Británií).

V našem prostoru do této šesté definice toho času zapadají některé odštěpené skupiny z Církve bratrské a Bratrské jednoty baptistů.

2.1.7 Sedmá definice evangelikalismu

Sedmá definice slova evangelikalismus je spíše populární než vědecká nebo historická. Toto slovo často používají novináři, kteří popisují něco, co je dle měřítek novinářů, nadšené, agresivní, fanatické, misijně orientované. Jedná se o nálepku, kterou jsou častováni i římskokatoličtí misionáři.

⁸⁵Dostupnost na: <https://www.presbyterianireland.org>

⁸⁶Dostupnost na: <http://www.freepresbyterian.org/beliefs/>

⁸⁷Dostupnost na: <http://www.bbc.co.uk/timelines/zqg49j6>

2.2 Shrnutí

R. Olson se nesměle pokouší o všezahrnující definici evangelikalismu a říká⁸⁸: „*Evangelikalismus je volné sdružení protestanských křesťanů mnoha ortodoxních (trojičních) denominací, samostatných sborů, i necírkevních organizací. Vyznávají víru v nadpřirozeno, Bibli jako nepřekonatelnou autoritu ve všech záležitostech víry i praxe a Ježíše Krista jako jediného Pána, Boha a Spasitele. Věří v hříšnost lidstva a ve spasení, které vydobyl Ježíš Kristus skrze své utrpení, smrt a vzkříšení. Vyznávají nutnost pokání a víry pro úplné spasení, důležitost zbožného života a růstu ve svatosti a učednictví, naléhavost hlásání evangelia a proměny společnosti. Očekávají návrat Ježíše Krista, který přijde soudit svět a ustanovit konečnou a úplnou Boží vládu. Kouzlo evangelikalismu spočívá ve spojení ortodoxního protestantismu, konzervativního revivalismu a mezi denominačního ekumenismu.*“

Evangelikalismus bychom mohli nazvat z jiného náhledu jako antimodernistickou verzi protestanského křesťanství v tom smyslu, že neustupuje z protestanské ortodoxie a přeci je otevřena vědeckému ovlivnění. Jejich programovým cílem je obnovit⁸⁹ ve svých sborech ducha raného křesťanství a tím mít církve duchovně živou a společensky atraktivní. A zde je další rozdíl, a to v pohledu. Liberální teologie hledí vpřed, očekává vývoj k lepšímu a nevádí jí zpochybňovat dosavadní pilíře autority v církvi, jako je Bible atd. Zde vidíme jasný vliv novověké filosofie.

Kdežto evangelikální teologie hledí dozadu na Ježíše a apoštoly jako k nezpochybnitelné autoritě a inspiraci víry pro dnešek i zítřek.

Soudím, že pro zkoumané téma této práce se tematicky hodí definice evangelikalismu v rozmezí definic 1–5. S takto zamýšleným a vymezeným pojmem evangelikalismus budeme dále pracovat ve zbytku této práce.

⁸⁸OLSON, E. Roger, *Evangelikálové – příběh evangelikální teologie*, 13.

⁸⁹Dtto, 14

3. Rabínský judaismus

Evropa, mluvíme o osmnáctém a devatenáctém století, vstupuje do osvícenství a s tím je spojené nové prověřování víry a náboženství i snaha o racionální vysvětlení skutečností i možné postupné opouštění náboženských tradic pro to, co se prohlásí za vědecké, moderní, kulturně relevantní. Tomuto vlivu vědeckého podezřívání a skepse ke všemu náboženskému je vystaveno i evropské židovstvo. Ale popořádku. Kde se vzal rabínský judaismus?

3.1.1 Rabínský judaismus vymezení pojmů

Pojem judaismus se poprvé objevuje v Makabejských knihách⁹⁰. V nejširším slova smyslu je judaismus souhrn kulturního, sociálního, a náboženského systému lidu Izraele. V náboženském smyslu je judaismus vyznání inspirované Biblií. Můžeme mu rozumět i jako víře v jednoho Boha, Stvořitele a Vládce veškerenstva, který se zjevil na Sinaji a dal svému lidu svou vůli, desatero přikázání⁹¹.

Z jiného úhlu pohledu je Judaismus více než náboženství, jedná se o způsob⁹² života i světonázor, kterýmž se komunita víry vztahuje k Bohu. Taková komunita judaismu se nazývá Izrael⁹³, chápej bez politického význam. Judaismus zahrnuje úplný souhrn židovského učení obsaženého v Psaném zákoně (v Bibli), Ústním zákoně (v Mišně a Gemaře), společně v Talmudu, a jiných starověkých pramenů⁹⁴. Rabínský judaismus vycházel z farizeů. Byla to jediná z náboženských skupin, která přežila zkázu chrámu v roce 70 n.l. a představovala novou fázi ve vývoji židovského náboženství⁹⁵.

⁹⁰BRENNER, Michael, Malé dějiny židů, 45

⁹¹NEWMAN, Jaakov, SIVAN, Gavriel, Judaismus od A do Z, 77

⁹²PETE, Tobias, Liberal Judaism, 5

⁹³NEUSNER, Jacob, Judaismus when Christianity began, 2

⁹⁴NEWMAN, Jaakov, SIVAN, Gavriel, Judaismus od A do Z, 77

⁹⁵BRENNER, Michael, Malé dějiny židů, 56

Výraz rabín je počestělé hebrejské slovo rabbi tzn. můj pán. Setkat se můžeme i s termínem raban. Toto slovo je z aramejského rav (velký), které je základem výše uvedeného slova raban⁹⁶ - učitel, mudrc. Platí, že po světě jsou významní rabíni jmenování různě např.⁹⁷: „*rav, gaon, cadik, chacham, marbic Tora a jinak.*“

Z historického hlediska představovali rabíni mudrce a učence, jejichž výklady učinily v období Talmudu z judaismu všeobecný způsob života⁹⁸. Tento termín procházel během času změnami v závislosti na geografii. Další vývoj tohoto slova nastal v roce 1848, kdy pruský král Fridrich II. svým generálním patentem⁹⁹ odňal rabínům skoro všechny pravomoci v oblasti civilního práva a silně omezil i jejich moc v oblasti náboženské. Z rabína se stal duchovní zaměstnanec náboženské obce. V Evropě dospěl až k dnešnímu významu, kdy termín rabín znamená placeného duchovního profesionála. Podobně jako to známe v jiných náboženských tradicích pod pojmem kazatel¹⁰⁰.

V Palestině té doby byl vývoj tohoto termínu jiný a jiná byla i pracovní náplň, například rabíni měli (a mají) soudní pravomoc¹⁰¹.

Rabínský judaismus je tedy judaismus, který má své těžiště kolem psaných dokumentů v tzv. Psaném zákoně (v Bibli), Ústním zákoně (v Mišně a Gemaře), společně v Talmudu, a jiných starověkých pramenech. Dějinně se dá vymezit od roku 70 n.l. až po dnes. Judaismus bez země, krále, kněží a chrámu nyní vedou specialisté na psané slovo – rabíni. Místo státu s chrámem nastoupila kniha, místo kněží rabíni.

Posledním pojmem je židovská emancipace. Šlo o proces zrovnoprávnění židů v Evropě ve všech oblastech života. Pro další vývoj židovstva zůstalo

⁹⁶OLSON, E. Roger, Evangelikálové – příběh evangelikální teologie, 56

⁹⁷ČEJKA, Marek, KOŘAN Roman, Rabíni naší doby, 10

⁹⁸NEWMAN, Jaakov, SIVAN, Gavriel, Judaismus od A do Z, 160

⁹⁹HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 302

¹⁰⁰ČEJKA, Marek, KOŘAN Roman, Rabíni naší doby, 5

¹⁰¹Ibid, 5

příznačné, že šlo stále o vyrovnávání mezi sebezáchovou menšiny a přizpůsobením většině okolního světa¹⁰².

3.1.2 Situace v judaismu před osvícenstvím

Zakladatelem moderního judaismu je Moses Mendelssohn. Jeho emancipační snaha však narážela na překážky. Toto nové myšlenkové hnutí bylo ve dvojitým střetu. Prvním byl tradičně ortodoxní judaismus a druhým nežidovské okolí, které mělo být přesvědčeno o tom, že je možno židovství posunout či transformovat v souladu s ideály osvícenství. Vidíme, že se evropské židovstvo muselo vypořádat se dvěma tlaky.

Jedním byl tlak nežidovského okolí. Můžeme mluvit o podmínkách vnějších. Jak stručně vyjádřit dějiny utrpení, šikany, zneužívání, nedůvěry, podezřívání, nuceného stěhování, život v pozici druhořadého člověka, který se stává hromosvodem nálad hloupého davu zneužitého, vladařem, dlužníkem, nebo ekonomickou krizí. Jak to vyjádřit v několika větách? To nelze. Proto každému doporučuji přečíst si nějaké dějiny židů. Mě oslovil Michael Brenner a jeho Malé dějiny židů.

Druhým byl tlak vnitřní a tím myslím, zneužitou víru v židovský koncept mesiáše. Konkrétně mám na mysli hnutí kolem Šebtaje Cviho, který se na podzim roku 1665 prohlásil za mesiáše v synagoze ve Smyrně¹⁰³. Toto hnutí okolo falešného mesiáše Šebtaje Cviho bylo opravdovou výzvou pro rabínský judaismus v 17. století a později. Rychle se v Evropě rozšiřovalo.

Z mesianistického blouznivectví plyne pro rabínský judaismus jeden poznatek. Je jím velký význam luriánské kabaly¹⁰⁴, která byla návodem pro prostého žida, jak může svými modlitbami a svou zbožností uspíšit mesiánský věk. Tak židovská mystika zasáhla široké vrstvy židovského

¹⁰²BRENNER, Michael, Malé dějiny židů, 49

¹⁰³RABBI SCHLOSS, Chaim, 2000 Years of Jewish History, 185

¹⁰⁴JOHNSON, Paul, Dějiny židovského národa, 260

obyvatelstva. Historik Geršom Scholem¹⁰⁵, který se zabýval studiem vlivu kabalistického myšlení na židovskou společnost, mluví o univerzalitě, s jakou se v židovských obcích někdy kolem poloviny sedmnáctého století rozšířil pocit, že svět stojí na prahu velkých událostí.

Následovala další mystická hnutí, z nichž nejúspěšnějším byl chasidismus¹⁰⁶. Chasidismus¹⁰⁷ je lidové nábožensko-společenské hnutí se silnými mystickými kořeny. Zakladatel tohoto hnutí Ba'al Šem Tov (1700-1760) ve zkratce Bešt, byl legendární charismatickou a velmi vlivnou osobností, strhával svým neformálním učením a výzvami k náboženskému cítění masy prostého lidu a vedl revoltu proti intelektualismu tehdy převládajícího talmudského výkladu judaismu. Vytvořil dvě nové duchovní instituce.

Za prvé oživil starověkou koncepci *cadika*, od slovesa *צדק* – být spravedlivý, koncepci spravedlivého člověka¹⁰⁸, který se drží pevně Boha, má speciální schopnosti, není to ani mesiáš, ale ani obyčejný smrtelník. Vznikl tak nový druh náboženské osobnosti, která kolem sebe vytváří okruh následovníků (někdy rodina) často s dynastickými prvky. Jeho dům se stal „poutním místem“.

Za druhé vymyslel formu lidové modlitby oproti oficiální synagogální, do které mohl modlitebník přinášet svůj vklad. Bešt říkával: *“Nechám ústa mluvit, co chtějí”*¹⁰⁹. Chasidské bohoslužby byly velice hlučnými událostmi¹¹⁰. Měli své modlitebny tzv. „štibly“ a tropili si posměch ze synagog.

¹⁰⁵Dtto, 260

¹⁰⁶BRENNER, Michael, Malé dějiny židů, 125

¹⁰⁷NEWMAN, Jaakov, SIVAN, Gavriel, Judaismus od A do Z, 53

¹⁰⁸Dtto, 24

¹⁰⁹JOHNSON Paul, Dějiny židovského národa, 287

¹¹⁰HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdoba a Berlínem II., 163

Vytvořili paralelní alternativu k rabínskému judaismu a brzy docházelo ke střetům s tzv. mitnagdim – odpůrci chasidismu z pozice rabínského judaismu. Hlavním odpůrcem byl Elijahu ben Šelomo Zalman (1720-1797) známý i jako Gaon z Vilna¹¹¹. Ten považoval chasidismus za ohavnost a koncept cadiků za modlářství. Vadil mu i programový odpor chasidismu ke vzdělanosti. V Litvě ve Vilnu, vytvořil Gaon enklávu halachické ortodoxie a vzdělanosti jako protiváhu lidové zbožnosti chasidů. Chasidismus se ale úspěšně šířil dále ve východní a střední Evropě.

Proti sobě se ve vnitřní debatě v rámci judaismu postavili zástupci oficiální tradice rabínského judaismu s antiintelektuálními charismatickými samozvanci chasidismu.

Kyvadlo v judaismu v této době je vychýleno více ke straně mysticismu, k ezoterickému myšlení a praktikám¹¹², k prožitkům. Folklor v ghettech se točil kolem démonů a hříchu, kolem stěhování duší. Ghetto nadále zůstávalo nejen společenským, ale i intelektuálním vesmírem uzavřeným v sobě.

Za zmínku stojí i narůstající krize v židovském vzdělávání. Maskil Salomon Maimon hodnotí situaci ve vzdělávacím židovském systému takto¹¹³: „*Starý židovský vzdělávací systém zkrachoval vzhledem k tomu, že se v něm studoval výlučně Talmud, jemuž bylo vše podřízeno.*“

3.1.3. Nástup osvícenství v evropském židovstvu

Prvním, kdo zamířil s lodí židovství do otevřeného oceánu osvícenství, byl Moses Mendelssohn (1729–1786).

Byl to židovský učenec, filosof a průkopník židovského osvícenství tzv. Haskaly. Jeho dílo: „*Jeruzalém aneb náboženská moc a Judaismus*“ bylo považováno za spis, který usiluje mimo jiné o konec nadvlády rabínů.

¹¹¹JOHNSON Paul, Dějiny židovského národa, 287

¹¹²HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem I., 245
Jednalo se o kabalou a později o kabalou rabína Lurii, která poskytovala mystické odpovědi na filosofické otázky v souvislosti s vyhnáním Židů z Iberského poloostrova.

¹¹³HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 152

Hlavní Mendelsohnovou starostí bylo dokázat, že judaismus na rozdíl od křesťanství nemá žádná dogmata¹¹⁴, a proto nikdy neodporuje rozumu.

Byl to ale těžký úkol. Filosof Kant¹¹⁵ hleděl na judaismus jako na zkamenělinu, kterou nehodlal ani zařadit mezi prosté morální doktríny. A ostatní myslitelé osvícenství judaismu také nefandili.

Judaismus měl být podle Mendelssohna jakýmsi přirozeným náboženstvím s racionálním podkladem, k němuž se přidaly specifické zjevené zákony určené pouze dětem¹¹⁶ Izraele. Snažil se stavět mosty do kulturně-společenského okruhu. Mendelssohnovo přesvědčení bychom mohli vyjádřit takto¹¹⁷: „*Doma bud' židem, na ulici Němcem*“.

Během let se stal Moses Mendelsohn jedním z nejvýznamnějších filosofů osvícenství. Těšil se přátelství s filosofem Lessingem i vysokému uznání Kantovu.¹¹⁸ Moses Mendelsohn to se svými reformními snahami neměl lehké. Nakročil směrem z ghetta a tím předběhl dobu. Ukázal tím však směr lidem stejně smýšlejícím.

V té době bylo Německo roztržštěným uzemní celek malých knížectví bez velkých náboženských a sociálních otřesů. A tak tu mohlo vyniknout několik málo dvorních židů, kteří zažili společenský vzestup, který v minulosti nebylo možno očekávat. Stále zde byl velký počet žebrařících židů z vesnic, kteří putovali z místa na místo, odkázání na blahovůli souvěrců. Mezi těmito krajnostmi se v Německu, začala objevovat „židovská střední vrstva“ se svými zastavárnami a obchody s dobyt看kem.

Dá se říct, že ti nejbohatší židé vytvářeli jakýsi ochranný deštník pro vedení, ochranu a obnovení židovské komunity po vyhnání z města. Financovali školy, hebrejské tiskárny.

¹¹⁴HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 155

¹¹⁵JOHNSON Paul, Dějiny židovského národa, 399

¹¹⁶ Dtto, 92

¹¹⁷Časopis Maskil, ročník 2009, str. 3. dostupnost na: <https://www.maskil.cz/5769/4.pdf>

¹¹⁸BRENNER, Michael, Malé dějiny židů, 138

Židovské osvícenství tzv. „Haskala“ mělo předpřipravenou půdu v těchto městských židovských komunitách.

Stále ale mluvíme o židech, kteří většinou mluvili v jidiš. Mendelssohn byl přesvědčen, že se němečtí židé musí stát součástí německé společnosti a kultury¹¹⁹.

Jako první překážku, kterou chtěl v tomto procesu Haskaly odstranit, byla překážka jazykové bariéry. Sám Mendelssohn napsal v němčině většinu děl. Do spisovné němčiny ale hebrejským písmem přepsal Pět knih Mojžíšových¹²⁰. Většina německých židů jiné písmo neznala.

Generaci kolem Mendelssohna a dalších stoupencům židovského osvícenství tzv. Haskaly se říkalo Maskilím¹²¹, z hebrejského Maskil – moudrý. Toto hnutí chtělo systematicky modernizovat a integrovat židovskou společnost. Zakládalo školy, časopisy, instituce. Vše v rámci procesu židovské emancipace.

Za zmínku stojí, že po Mendelssohnově smrti většina jeho potomků konvertovala¹²² k protestantismu. Kulturní konverze ke křesťanství byl jediný způsob, jak se vymanit z židovského „osudu“ a získat rovnoprávnost¹²³. Asi není náhodou, že v popisu tohoto období očima ortodoxních židů je tato epocha nazývána jako zničující, či paradoxně „temné osvícenství“¹²⁴.

Společensky se židé směli v rámci emancipace usazovat mimo ghetta, přestali platit dvojnásobné poplatky, taxy u soudů atd. Nařízením si měli změnit svá pro většinu úředníků nesrozumitelná jména a příjmení. Byl jim povolen přístup k řemeslům, úřadům, studiím a směli nabývat šlechtických titulů. Věnovali se hlavně lékařství, advokacii, obchodu a průmyslu¹²⁵.

¹¹⁹RABBI KLUGMAN, Eliyahu Meir, Rabbi Samson Raphael Hirsch, 15

¹²⁰HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 123

¹²¹RABBI KLUGMAN, Eliyahu Meir, Rabbi Samson Raphael Hirsch, 15

¹²²BRENNER, Michael, Malé dějiny židů, 154

¹²³JOHNSON Paul, Dějiny židovského národa, 364

¹²⁴RABBI SCHLOSS, Chaim, 2000 Years of Jewish History, 211

¹²⁵KADLEC, Jaroslav, Přehled českých církevních dějin druhý díl, 162

Na evropském kontinentě můžeme později najít mocenské pokusy o emancipaci židů. Již jsme výše zmínil toleranční patent Josefa II. z roku 1781 a později tzv. Systemální patent z roku 1797, který se již týkal pouze Židů.

Nyní mám na mysli pokus o ustanovení židovské rady tzv. Sanhedrinu ve Francii samotným Bonapartem. Vše bylo postavené na republikánské myšlence občanské společnosti¹²⁶. Už nebude žid, ale francouzský občan¹²⁷ mojžíšské víry¹²⁸. Ať už se jednalo o jakýkoliv model či snahu o vyjití z ghetta, o rovnoprávnost, vždy se židovská duše dostávala do dilematu. A vynořovaly se otázky:

Kam až zajít v modernizaci židovství? Je to možné, vzdát se tradic otců a zůstat židem? Kde je ta hranice mezi sebezničením a uchováním židovské identity? Hledání odpovědí na tyto otázky vyprodukovalo v Německém židovství v 19. století následující myšlenkové proudy.

¹²⁶RABBI KLUGMAN, Eliyahu Meir, Rabbi Samson Raphael Hirsch, 11

¹²⁷Viz příloha – Tabulka zrovnoprávnění Židů v Evropě

¹²⁸JOHNSON Paul, Dějiny židovského národa, 368-373

3.2 Proudý judaismu v 19. století

Rok 1800 je zlomový, protože v následujících letech židovskou ortodoxii vyzvou čtyři významné myšlenkové proudy, které se snaží reagovat na vývoji vztahu mezi okruhem vnějším a vnitřním, mezi židy a těmi ostatními.

Další, o co v tomto dějinném pohybu proudů judaismu jde, je zachování židovské identity. Během devatenáctého století dochází v židovstvu ve střední a západní Evropě k velikým změnám. Obyvatelstvo tvořené podomními obchodníky, zastavárníky a obchodníky s dobytkem, žijící takřka výhradně na venkově, se během dvou až tří generací stalo skupinou měšťanů, která si vydělávala především obchodem a řemesly, a vlastní náboženský životní styl se čím dál více sekularizoval¹²⁹.

Následující proudy se liší radikalitou zamýšlené a uskutečňované reformy. Zkoumané myšlenkové proudy si následně představíme:

3.2.1 Ortodoxie

Tento termín se pro pojmenování židovství poprvé objevuje v roce 1795¹³⁰. Jedná se o judaismus, který se záměrně vyhýbá všem procesům plynoucím z příchodu osvícenství. Tím se odlišuje od jiných hnutí vzniknuvších v devatenáctém století. Židovská ortodoxie přijímá psanou a ústní Tóru, jako Bohem inspirované historické náboženství židovského národa v jeho úplnosti. Je kodifikováno v díle rabína Josefa Kary ze šestnáctého století s názvem *Šulchan Aruch* tzn. *Prostřený stůl* včetně jeho komentářů¹³¹.

Ortodoxní židovství udrželo ve středu svého zájmu roli dodržování zákona i roli Halachy. Ortodoxie představuje v rámci židovství judaismus

¹²⁹BRENNER, Michael, Malé dějiny židů, 164

¹³⁰ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA [online] Heslo: Orthodox Judaism, Dostupnost na <https://www.britannica.com/topic/Orthodox-Judaism>, cit. 10. 10. 2017

¹³¹NEWMAN, Jaakov, SIVAN, Gavriel, Judaismus od A do Z, 217

nezasažený změnami¹³², jako byly: reformní hnutí, Haskala (osvícenství) a sekularizace. Tak to vyznával přísný ortodoxní rabín Sofer¹³³ z Bratislavy.

Stoupenci ortodoxního židovství pokládají snahy přizpůsobit judaismus duchu doby za neslučitelné s normativním židovstvím. Dále odmítali reagovat na výzvy modernity. Viděli obnovné snahy reformistů jako zdroj možného odpadnutí mnohých židů od judaismu i popření samotného judaismu¹³⁴. Odolal modernistickým tlakům na změnu v zachovávání příkázání, dietárních zákonů (kašrut), přísně zachovává náboženské svátky, tradičních modliteb a ceremonií. Zachovává oddělení mužů a žen v synagoze. Během náboženských úkonů nepovoluje žádné hudební nástroje¹³⁵. Existují v mnoha uskupeních. Ve vztahu k vzdělávání¹³⁶ upřednostňovali školu tzv. ješivu. Zde student musel obsáhnout znalost Talmudu, raných a pozdních komentářů. Předmětem studia byla a jsou výhradně náboženská a nábožensko-právní témata.

3.2.2 Židovská věda

Představitel Leopold Zunz¹³⁷ (1794–1886). Základní myšlenkou tohoto proudu je: „*Věda je jediný prostředek k regeneraci judaismu*“. Na počátku 19. století tuto myšlenku formulovali německo-židovští intelektuálové, kteří chtěli reagovat na antisemitské útoky a obnovit vlastního ducha svého náboženství. Doufali, že by vědecké vysvětlení hloubky a šířky židovské historie, literatury a kultury mohlo vést k přijetí v širší společnosti¹³⁸. Znalostí vlastních dějin a kultury měla vzniknout nová¹³⁹ židovská identita zejména mezi sekularizovanými židy.

¹³²HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 311

¹³³NEWMAN, Jaakov, SIVAN, Gavriel, *Judaismus od A do Z*, 217

¹³⁴HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 289

¹³⁵Dostupnost na <https://www.britannica.com/topic/Orthodox-Judaism>

¹³⁶ČEJKA, Marek, KORĀN Roman, *Rabíni naší doby*, 10

¹³⁷HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 223

¹³⁸Dostupnost na <https://www.britannica.com/biography/Leopold-Zunz>

¹³⁹BRENNER, Michael, *Malé dějiny židů*, 167

Nadšení a zápal těchto mladých intelektuálů (např. Eduard Gans či Leopold Zunz) a mnoha dalších naráželo na nezájem křesťanské majority i na nezájem konzervativního židovstva. Spolek židovské vědy se brzy rozpadl¹⁴⁰.

Vlivem tohoto programu se ale do popředí dostala židovská historie¹⁴¹. Tu chtěli analyzovat moderními osvícenskými nástroji. Byla zde snaha, aby se judaistika stala součástí vzdělávacího systému univerzit. Z toho však sešlo.

Eduard Gans jeden z těchto mladých intelektuálů nakonec přestoupil ke křesťanství¹⁴², aby mohl lépe prosadit tento program. Jednalo se v posledku o intelektuální emancipační hnutí s hořkou příchutí beznaděje na změnu. V nové občanské společnosti se ve druhé polovině devatenáctého století objevil nový rasově motivovaný antisemitismus¹⁴³. Symbolem tohoto je tzv. „Dreyfusova aféra“¹⁴⁴.

Zklamání a pochybnosti o smyslu emancipace vedlo na konci devatenáctého století ke vzniku dalšího hnutí¹⁴⁵ v rámci evropského židovstva známým pod jménem „sionismus“¹⁴⁶. Tento fenomén nebudeme v rámci tohoto pojednání zkoumat.

3.2.3 Judajismus Historický či Konzervativní i Pozitivní

Hlavním představitelem konzervativního judaismu byl pražský rodák Zacharias Frankel¹⁴⁷ (1801–1875). Tento proud byl reakcí na extrémní propagátory reformy Judajismu. Cílem tohoto proudu bylo zachovat základní prvky judaismu. Oproti reformistům tvrdil, že židovské náboženství je

¹⁴⁰BRENNER, Michael, Malé dějiny židů, 167

¹⁴¹HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 211

¹⁴²HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 214

¹⁴³BRENNER, Michael, Malé dějiny židů, 168

¹⁴⁴JOHNSON Paul, Dějiny židovského národa, 368-373

¹⁴⁵SLÁMA Petr, Tanu Rabanan, 140

¹⁴⁶JOHNSON Paul, Dějiny židovského národa, 384

¹⁴⁷HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 247

neoddělitelně spojené s židovskou kulturou a národní identitou. Odmítal opustit náboženské zvyky a tradice, které modernisté viděli jako nesmyslné.

Konzervativní židé¹⁴⁸ vítali konec ghetta a svobodu. Dokonce přijímali určitou míru židovského přizpůsobení se kultuře, vzdělání a životnímu stylu. Uvědomovali si, že je potřeba nějaké změny a chtěli ji dosáhnout na základě biblických a rabínských tradic, protože chápali dějiny židovství jako řetězec změn.

Dále tento proud tvrdil, že historické studium by mohlo přinést světlo, do elementů Ústního a Psaného Zákona. Po vyzkoumání podstaty těchto zákonů, by se pak tyto daly modernizovat v souladu s pravdou Ústního či Psaného zákona. Zde leží jeho hlavní přínos. Židovské normativní pravidlo tzv. halachu podrobil, dnes bychom řekli, historicko-kritické metodě. Mluvil o nejstarších vrstvách normativních textů judaismu¹⁴⁹. V tomto přístupu se dostal do rozepře¹⁵⁰ s rabínem S. R. Hirschem. Spor se týkal toho, zda je a jestli, tak jak je Ústní Zákon Bohem inspirován¹⁵¹. Frankel byl nakloněn dívat se na problém modernistickými očima, S. R. Hirsch ne. Psaný Zákon je Božího původu s tím oba souhlasili, ale v případě Ústního Zákona ne.

Franklův judaismus zdůrazňoval posvátnost zákona jako živoucí síly platné pro všechny židovské generace¹⁵². Zachovávaní soboty bylo pro ně posvátné, stejně jako pro ortodoxní.

Dovolovali modernizovat náboženskou praxi, ale méně než judaismus reformní.

Z. Frankel stál u zrodu moderního rabínského semináře ve Vratislavi v roce 1854 s názvem „Židovský teologický seminář¹⁵³“. Vzdělávali vědeckými prostředky, zcela jinak než v talmudických školách. Paralelně

¹⁴⁸Od roku 1985 ordinují ženy a tím se úplně rozešli s ortodoxními.

¹⁴⁹HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvětenství mezi Córdobou a Berlínem II., 248

¹⁵⁰RABBI KLUGMAN, Eliyahu Meir, Rabbi Samson Raphael Hirsch, 252

¹⁵¹Dtto, 254

¹⁵²Dostupnost na: <https://www.britannica.com/topic/Conservative-Judaism>

¹⁵³BRENNER, Michael, Malé dějiny židů, 167

promovali na univerzitě. Vznikl tak fenomén „*doktor-rabín*“¹⁵⁴. Součástí výuky byla a je historie judaismu, akademické biblické kritiky¹⁵⁵ a dnes i psychologie.

3.2.4 Liberální někdy Reformní či Progresivní judaismus

Představitel Abraham Geiger (1810–1874) prohlásil:¹⁵⁶ „*Judaismus se stal mumií, které je třeba vdechnout nový život*“. Židovství se podle Geigera¹⁵⁷ má stále vyvíjet, což prý povede ke změnám v náboženské praxi. V tomto pojetí judaismu platí, že žádná formulace židovské víry ani žádná kodifikace židovského zákona nemá věčnou platnost. Dále mají židé právo a povinnost zděděné náboženské představy a formule zjevení zamítnout, zdokonalit, či vytvořit nové. Tento proud se rozešel s minulostí¹⁵⁸ a tak zrušil či pozměnil mnohé z židovské víry, praxe či zákonů proto, aby judaismus přizpůsobil nové společnosti, kultuře, politickým změnám moderního světa. Neshoduje se s ortodoxním judaismem v otázce povinné závaznosti rituálů, zákonů a zvyků stanovených Biblí a Talmudem¹⁵⁹. Ve svém díle „*Urschrift*“ z roku 1857, v češtině celým názvem „*Původní text Bible a jeho překlady ve vztahu k vnitřnímu vývoji judaismu*“ pojí svaté texty s evolucí¹⁶⁰ vzniku.

Podle Geigera musíme zkoumat historický vývoj biblického textu. Dobová podmíněnost totiž ovlivňuje význam textu. Výsledkem bylo, že náboženská praxe se nezakládá na posvátném textu, ale parafrázovaně náboženská praxe vytváří náboženský text¹⁶¹. Podle Johnsona A. Geiger „věřil“ na progresivní¹⁶² zjevení. Jestliže hebrejská Bible představuje pouze odraz

¹⁵⁴BRENNER, Michael, Malé dějiny židů, 167

¹⁵⁵ČEJKA, Marek, KOŘAN Roman, Rabíni naší doby, 10

¹⁵⁶HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 321

¹⁵⁷BRENNER, Michael, Malé dějiny židů, 165

¹⁵⁸HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 256

¹⁵⁹Dostupnost na <https://www.britannica.com/topic/Reform-Judaism>

¹⁶⁰HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 325

¹⁶¹Dtto, 325

¹⁶²JOHNSON Paul, Dějiny židovského národa, 324

určité doby, musí se duch judaismu vyvíjet s dobou, což zbavuje každou ortodoxii pevné půdy pod nohama¹⁶³.

Zachovali obřizku, ale zavedli varhanní hudbu v synagoze (připomíná křesťanskou bohoslužbu), pozměnili liturgii¹⁶⁴, odstranili texty, které nejsou v duchu asimilace a přeložili ji do mateřského jazyka. Ve vztahu ke studiu tradičních náboženských textů nemá tento judaismus takové nároky jako u již probíraných verzí judaismu.

V roce 1872 stojí A. Geiger (pět měsíců před svou smrtí) u zrodu Vysoké školy pro židovskou vědu. Součástí výuky¹⁶⁵ byla historie judaismu, akademické biblické kritiky, pastorece, ale i Bible, talmudická literatura¹⁶⁶ a halacha a dnes i psychologie.

3.2.5 Neoortodoxie někdy Moderní Ortodoxie¹⁶⁷

Důsledky emancipace byly v té době již mnohým dobře známé. Opravdu se dělo to, na co předem upozorňovali ortodoxní rabíni. Emancipace si začínala vybírat svou daň. Materiálně se emancipovaným židům dařilo lépe, tak byli vystaveni velkému pokušení ztráty své židovské identity. Takto pojatá emancipace vedla ke zrodu generace hybridních bytostí¹⁶⁸, které se nikde necítily doma. Byli zmítáni mezi dvěma světy, jež se navzájem vylučovaly. Do tohoto zmatku přichází S. R. Hirsch se svou nabídkou trochu jiné ortodoxie – neoortodoxie.

¹⁶³HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 326

¹⁶⁴JOHNSON Paul, Dějiny židovského národa, 324

¹⁶⁵ČEJKA, Marek, KOŘAN Roman, Rabíni naší doby, 10

¹⁶⁶HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 326

¹⁶⁷ČEJKA, Marek, KOŘAN Roman, Rabíni naší doby, 10

¹⁶⁸HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 289

Představitelem neoortodoxie byl Samson Rafael Hirsch (1808–1888). Tento rabín je hlavním náboženským myslitelem a zakladatelem separatistické ortodoxie, známé spíše pod názvem neoortodoxie. Proti světské vzdělanosti nic nenamítal. Tvrdil, že existuje nebetyčný rozdíl mezi židy, kteří používají profánní vědomosti, a mezi profánními vědomostmi, které pohlucují judaismus¹⁶⁹. Snažil se najít co nejharmoničtější místo mezi tak lákavou evropskou kulturou, a tak drahou židovskou identitou¹⁷⁰. Přichází s jakousi modernistickou aktualizací ortodoxie.

Od Mendelssohna se liší tím, že jeho počínání směřuje dovnitř židovské komunity¹⁷¹. Hirsch vnímal potřebu židovské myšlení znovu pohebrejštit

a požidovštit. Mendelssohn přispěl Kantovsky k rozlišení mezi zjeveným zákonem a věčnými pravdami celého lidstva. Hirsch vidí náboženství Izraele jako nedělitelný celek. Příkázání je třeba dodržovat, ale hlavně odůvodnit a to tím, že judaismus je živý, že je synonymem života.¹⁷² Rabín S. R. Hirsch vrací židům jistou rozumovou hrdost na své židovství a dělá to teologicky ne filosoficky.

Izrael není světskou společností, ale boží společností. Takže jakákoliv věda zabývající se židy jako obcí byla nutně formou teologie¹⁷³. Dějiny židů jsou dějiny odhalování Boží vůle. Proto židovská kultura a všeobecná kultura nejsou v protikladu. Každá je úplně z jiné dimenze. Sloučení kultur

¹⁶⁹JOHNSON Paul, Dějiny židovského národa, 319

¹⁷⁰HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 290

¹⁷¹Dtto, 291

¹⁷²Dtto, 291

¹⁷³HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 291

vede k porážce judaismu. Prohlašoval: „*Dějiny židů*¹⁷⁴ *sloučením se všeobecnou kulturou zesvětšíte a usmrtíte jejich principiální živoucí ideu.*“ Hirsch k emancipaci obrazně říká, že jestli má být žid ostatními přijímán, musí se nejprve sám přijmout takový, jaký je¹⁷⁵. Emancipace je pro Hirsche výzvou i příležitostí¹⁷⁶ k demonstraci toho, že Tóra není o nic méně aplikovatelná. Jak to bylo zvykem v ghettu, tak to lze i v nové době.

Rabín S. R. Hirsch přichází s novou cestou s názvem¹⁷⁷ „Torah im Derech Eretz¹⁷⁸“ tzn. Tóra s cestou země. Znamená to, žít podle židovského náboženského zákona, a přesto se plně podílet na kultuře okolního světa. Neoortodoxní rabíni změnili některé modlitby a oděv.

Neústupný byl neoortodoxní judaismus jen v jednom bodě. Vše, co bylo součástí židovského náboženského zákona, platilo jako slovo Boží¹⁷⁹ a nesmělo se měnit. Psaný i Ústní Zákon je Božího původu. Ve všeobecnosti odmítal použití historických metod ke studium Bible a judaismu.

Jeho teologický systém pomohl učinit židovskou ortodoxii v Německu dobře životaschopnou¹⁸⁰. Systém řešení problému rabína Hirsche měl dva¹⁸¹ základní prvky.

Prvním byla školská výuka, ve které kombinoval tradiční studium Tóry s moderním sekulárním učivem¹⁸². Tím nastavil hranici reformnímu judaismu, který ke studiu Tóry používal modernistické nástroje.

Jako jeden z mála ortodoxních rabínů pochopil, že čas pracuje ve prospěch ideálů reformy. Začal reformovat výchovný systém a židovské

¹⁷⁴JOHNSON Paul, *Dějiny židovského národa*

¹⁷⁵HAYOUN, Maurice-Ruben: *Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II.*, 291

¹⁷⁶RABBI KLUGMAN, Eliyahu Meir, *Rabbi Samson Raphael Hirsch*, 268

¹⁷⁷BRENNER, Michael, *Malé dějiny židů*, 165

¹⁷⁸BAROR, Yitzchak, BONDI Elliot, *The Hirsch Anthology*, 362

¹⁷⁹BRENNER, Michael, *Malé dějiny židů*, 166

¹⁸⁰Dostupnost na <https://www.britannica.com/biography/Samson-Raphael-Hirsch#ref50258>

¹⁸¹ČEJKA, Marek, *KOŘAN Roman, Rabíni naší doby*, 10

¹⁸²RABBI KLUGMAN, Eliyahu Meir, *Rabbi Samson Raphael Hirsch*, 225

školství. V roce 1853 otevře své vzdělávací zařízení¹⁸³. Jeho škola měla za deset let cca 260 dětí (z toho 130 děvčat¹⁸⁴) Měl tedy u rodičů důvěru. A zasahoval mládež.

Druhým byl krok oddělení¹⁸⁵ ortodoxních kongregací od židovských komunit v roce, které později, více či méně, opouštěli ortodoxii. V roce 1876 došlo k rozšíření Bismarckova zákona i na židy, takže věřící občané nemohli opustit svou církev. Tím vznikla oddělená ortodoxie. Řečeno jazykem křesťanským, pomocí státu vznikla židovská denominace. V posledních letech svého života zaměřil své úsilí na založení asociace nezávislých židovských obcí. Umírá ve Frankfurtu nad Mohanem 31. 12. 1888 po 37 letech služby.

¹⁸³HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 306

¹⁸⁴RABBI KLUGMAN, Eliyahu Meir, Rabbi Samson Raphael Hirsch, 224

¹⁸⁵BRENNER, Michael, Malé dějiny židů, 166

3.2.6 Hirschova pozice

Hirsch byl obojí, modernista i tradicionalista. Jeho obec se stala známou svým modelem pro věrnost v dodržování Halachy. Navzdory osvíceneckému vlivu byl Hirsch přímým oponentem reformistů, kteří ve svém modernizování judaismu zašli až tak daleko, že zrušili košer stravu, svátky, a někteří i den uctívání sobotu převedli velice krátce na neděli¹⁸⁶.

Proto se S. R. Hirsch uchyloval ke stále ortodoxnějším praktikám. Tuto svou pozici obhájil v díle: „Devatenáct epištol¹⁸⁷“, které je skvělou obranou tradičního judaismu v Německu. Dalším jeho dílem je spis „Choréb“, kde se snaží ustanovit náboženskou normu. A také vydal svůj komentář¹⁸⁸ k Tóře, kde vysvětluje svůj exegetický přístup. Hirsch si vytyčil za cíl racionalizaci příkazů Tóry tím, že jim připíše symbolický význam. Chtěl získat zpátky srdce synů Izraele. Hirsch předefinoval, co to znamená být ortodoxní a mluví o jakési celkové zbožnosti, tedy o souhrnu individuálních obyčejů, jejichž spojení tvoří ortodoxie.

Základním Hirschovým postulátem bylo, židovská náboženská pravidla mají legitimní místo v západní společnosti.¹⁸⁹

Rabín Hirsch tvrdil, že tradici a modernost pojí vzájemné působení¹⁹⁰. Uměl využít osvíceneckých ideálů, aniž se zřekl judaismu. Nic neslevoval z názorů na povahu a podstatu judaismu. Dále říkal, že se judaismus týká celého života, vztahuje se na všechny jeho oblasti a jeho domovem je židovský dům. Židé žijí doma ne v synagoze, kam chodí pouze o šabat a ve svátek. Synagoga u Hirsche není těžištěm judaismu.

¹⁸⁶JOHNSON Paul, Dějiny židovského národa, 324

¹⁸⁷BAROR, Yitzchak, BONDI Elliot, The Hirsch Anthology, 427

¹⁸⁸RABBI HIRSCH, Samson Rafael, The Chumash

¹⁸⁹HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 313

¹⁹⁰Dtto, 313

Na druhé straně zdůrazňoval výchovný a vzdělávací aspekt osvícenství. Osvícenství ale pro Samsona Rafaela Hirsche nebylo příkladem hodným následování. Takzvaný osvícený judaismus ho nepřitahoval.

Mendelssohn ztotožňoval osvícenství s mesiášstvím¹⁹¹. Hirsch oproti tomu uměl využít osvícenských ideálů, aniž by se zřekl judaismu¹⁹². A jen tak pro srovnání s Mendelssohnem uvádím, že žádné z jeho děti nekonvertovalo¹⁹³ ke křesťanství.

¹⁹¹HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdoba a Berlínem II., 313

¹⁹²Dtto, 313

¹⁹³RABBI KLUGMAN, Eliyahu Meir, Rabbi Samson Raphael Hirsch, 344

3.3 Shrnutí

Rabínský judaismus byl v 19. století vystaven mnoha výzvám. Výzvám vnitřním, které jsme si výše popsali, i výzvám vnějším podrobněji popsáným v kapitole první. Tento zápas se dá vyjádřit otázkami: Kam až zajít v modernizaci židovství? Kde je hranice mezi úspěšnou emancipací a uchováním si židovské identity? Musím se vzdát tradice předků, aby mě Evropa přijala? Je lepší kulturně konvertovat ke křesťanství?

Následující obrázek je jakýmsi pokusem o grafické vyjádření pochopení situace v rabínském judaismu ve zkoumaném období. Těžiště rabínského judaismu zahrnuje úplný souhrn židovského učení obsaženého v Psaném Zákoně v Bibli, Ústním Zákoně v Mišně a Gemaře, společně

Obrázek č.3 Proudý Judaismu v 19. století

v Talmudu, a jiných starověkých pramenech. Čím větší zředění, tím větší podíl společensko-kulturních změn osvícenství v rámci judaismu. Čím je barva pozadí bělejší, tím více se vzdaluje od těžiště.

A opačně ve vztahu k sekulárnímu vzdělání¹⁹⁴ platí, že čím světlejší podklad, tak tím více je v těchto proudech zohledněno a kombinováno modernistické vzdělání.

Každý z výše uvedených proudů judaismu urputně hledal různé odpovědi a nabízel různá řešení otázek plynoucích ze vztahu judaismus-modernismus. Domnívám se, že klíčem každého žida v tehdejší i dnešní době byl vztah k tomu, co jsem v této práci nazval těžištěm judaismu.

¹⁹⁴ČEJKA, Marek, KOŘAN Roman, Rabíni naší doby, 10

Bez vztahování se k tomuto těžišti nám vzniká nová sekularizující se židovská společnost, nový sekularizující se židovský člověk. Dále je zde naznačena trajektorie, kterou vnímám jako oxymóron. Trajektorie, která vede k Izraeli bez Boha, židovi bez víry v Mojžíšovo zjevení.

Rabín Hirsch nebyl největším a nejpronikavějším myslitelem židovské ortodoxie devatenáctého století¹⁹⁵. Odmítal studovat Tóru sekulárním způsobem¹⁹⁶. Filosofie ho vůbec nezajímala¹⁹⁷. Jeho metodou byl symbolismus¹⁹⁸. Navracel¹⁹⁹ k Bibli, Talmudu, k židovské tradici. Někdy vystupoval jako prudký oponent²⁰⁰.

Hluboce ale ovlivnil své současníky a značně zbrzdil rozpínání reformistů, kteří se nechali osvícenstvím překotně vést. Dokázal se úspěšně angažovat v boji za občanská práva židů²⁰¹. Pomohl zachránit židovskou ortodoxii v Německu před židovskými modernisty²⁰². A těm, kteří přemýšleli o konverzi či odpadnutí, dal alternativu zůstat ortodoxní a současně moderní. Vedl k nalezení hrdosti na své náboženství. V jeho díle se symbolicky objevuje tato výzva: *„Aby žid prošel úspěšně emancipací, musí nejdříve přijmout sám sebe se vším, co židovství obnáší.“*

¹⁹⁵HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 314

¹⁹⁶RABBI SCHLOSS, Chaim, 2000 Years of Jewish History, 247

¹⁹⁷HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 312

¹⁹⁸HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 314

¹⁹⁹Dtto, 321

²⁰⁰RABBI KLUGMAN, Eliyahu Meir, Rabbi Samson Raphael Hirsch, 311

²⁰¹Dtto, 311

²⁰²RABBI SCHLOSS, Chaim, 2000 Years of Jewish History, 251

4. Srovnání zkoumaných hnutí, metoda

Uvedu informace k metodě srovnání. Srovnání provedeme sérií parametrů, u kterých je jejich zkoumatelnost a výpovědní hodnota již ověřená z jiných vědních oborů. Těmito parametry zhodnotíme obě zkoumaná hnutí, tedy protestanský evangelikalismus a židovskou neoortodoxii. Na základě zkoumání a hledání těchto parametrů v jednotlivých hnutích se, dobereme výsledků.

4.1 Srovnávací parametry

4.1.1 Hledisko religionistické

Protestanský evangelikalismus

Jedna z větví západního křesťanství v jeho protestantské formě. Reprezentuje monoteistické náboženství s problematickou doktrínou Boha Trojediného. Vychází ze Starého zákona a je variantou na mesiášský motiv.

Židovská neoortodoxie

Jedna z větví rabínského judaismu. Jednoznačně monoteistické náboženství. Jedná se o vnitřní hnutí v rámci židovské ortodoxie.

4.1.2 Hledisko teologické

Protestanský evangelikalismus

Teologie ortodoxní. Spasení v konverzi k Ježíši Kristu s procesem ospravedlnění a posvěcení. Všeobecně spočívá v reformačním objevu Martina Luthera tzv. ospravedlnění pouhou vírou. Exkluzivita spásy. Charakterizuje jí theocentrismus.

Luteránský teolog Georg Lindbeck²⁰³ navrhuje tři přístupy²⁰⁴

²⁰³MCGRATH, Alistair a kol., Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení, 527

²⁰⁴POLKINGHORN, John, Věda a teologie úvod do problematiky, 25

k dogmatům. V našem případě to rozšířme na zdroj zjevení a pravdy a aplikujme na teologické hledisko zkoumaných hnutí. Přístupy:

- *Kognitivní přístup* – zdůrazňuje poznávací aspekt náboženství. Zjevení (dogma) si klade nárok na pravdu a nárok poskytovat informace.
- *Zkušenostní přístup* – vykládá zjevení (dogma) jako nekognitivní symbol vnitřních lidských pocitů a vztahů.
- *Kulturně-lingvistický přístup* – Dogma zde plní regulující či ovládací funkci. Náboženství je podobné jazyku a dogmata (zjevení) v nich plní funkci gramatických pravidel.

U evangelikalismu nacházíme ve vztahu ke zjevení, pravdě (dogmatu) kognitivní přístup.

Židovská neoortodoxie

Teologie ortodoxní. Spasení v setrvání ve smlouvě s Bohem Izraele. Všechna přikázání a nařízení platí. Hledá jejich duchovní význam. Charakterizuje jí theocentrismus.

Spása²⁰⁵ je pluralitní a inkluzivní. Z Talmudu čerpá naději, že všichni spravedliví mezi pronárody dosáhnou spásy²⁰⁶, proto není misijní mezi pronárody. V tom samém duchu jako třináct zásad víry Maimonida²⁰⁷.

Teologický přístup²⁰⁸ podle Georga Lindbecka, který nacházíme u židovské neoortodoxie, je kognitivní přístup.

²⁰⁵BAROR, Yitzchak, BONDI Elliot, *The Hirsch Anthology*, 68

²⁰⁶HOŠEK, Pavel, *Židovská teologie křesťanství*, 37

²⁰⁷SLÁMA, Petr, *Tanu Rabanan*, 131

²⁰⁸POLKINGHORN, John, *Věda a teologie úvod do problematiky*, 26

4.1.3 Hledisko geografické

Protestanský evangelikalismus

V raném devatenáctém století jak v Evropě, tak i v USA. Později více v USA. S tím jsou spojená kulturní extra ve všech oblastech života náboženství.

Židovská neoortodoxie

V devatenáctém století se jednalo spíše o Evropu konkrétně o Německo až později o USA.

4.1.4 Hledisko filosofické

Protestanský evangelikalismus

Ustrnutí v scholastické filosofii ovlivněné Aristotelem, Platonem. Konkrétně jde o umírněný realismus²⁰⁹, který tvrdí, že obecné pojmy existují nejprve v Boží mysli, než jsou obsaženy v jednotlivostech. Oproti novověkým teoriím poznání pracuje v oblasti hledání pravdy s principem sporu. Zůstává věrný metafyzice v jejím ontologickém chápání. První jistota zůstává stále v Bohu. Má tendenci upřednostňovat zjevení před vědeckou pravdou.

Židovská neoortodoxie

Všeobecně je dědicem, židovského myšlení, které se nezabývá pojmy řecko-římské filosofie. Žije z hebrejský dědictví, resp. z Aramejských a halachicko-agadických rozhovorů²¹⁰. V Talmudu jsou ve formě debaty vedle sebe zcela v klidu i protichůdné názory. První jistota zůstává stále v Bohu. Hirschova filosofie s názvem²¹¹ „*Torah im Derech Eretz*“ tzn. Tóra s cestou země. Znamená to, žít podle židovského náboženského zákona, a přesto se plně podílet na kultuře okolního světa. Rabín S. R. Hirsch říká²¹²: „*Žid je potěšen všemi kulturami, které ho vedou k rozpoznání pravdy a kultivaci dobra.*“

²⁰⁹DIOGENES, Allen, Filosofie jako brána k teologii, 104

²¹⁰SLÁMA, Petr; Tanu Rabanan, 125

²¹¹BAROR, Yitzchak, BONDI Elliot, The Hirsch Anthology, 362

²¹²Dtto, 462

4.1.5 Etické hledisko

Spolu Mosesem Mendelssohnem²¹³ tvrdím, že judaismus neoortodoxní a evangelikalismus, který je součástí křesťanství, mají velmi podobné etické hodnoty.

4.1.6 Vztah ke společnosti

Protestanský evangelikalismus

Náboženství majority se vším pozitivním i negativním, co to sebou nese. V pozdějším 19. století se v Evropě dostává do mírné defenzivy v akademických kruzích a mezi intelektuály.

Bez rozdělení okruhů. Vnitřní okruh – byl náboženský život např. v konkrétní komunitě víry. Vnější okruh – byl ve všeobecnosti shodný s okruhem vnitřním. Souhlasný, kulturně přijatelný většinou.

K myšlence všeobecného pokroku bez Boha je skeptický. Podezřívavý postoj ke společnostem prosazovanému antropocentrismu.

Židovská neoortodoxie

Náboženství minority. Vyjití z ghetta, ale ne zcela jasně nezpochybnitelné zabydlení se ve společnosti. Stále s rozdělenými okruhy. Vnitřní okruh byl určován židovskou identitou, kulturou a náboženským přesvědčením. Přesto se snaží být srozumitelný vnějšímu okruhu. Vnější okruh ne zcela kompatibilní s vnitřním kruhem, přesto Rabín Hirsch vede k milování²¹⁴ nežida.

K myšlence všeobecného pokroku bez Boha je skeptický. Podezřívavý postoj ke společnostem prosazovanému antropocentrismu.

²¹³HOŠEK, Pavel, Židovská teologie křesťanství, 37

²¹⁴BAROR, Yitzchak, BONDI Elliot, The Hirsch Anthology, 68

4.1.7 Vztah k autoritám duchovním

Protestanský evangelikalismus

Jednoznačnou duchovní autoritou je Bible, tedy Starý a Nový zákon. Pohled zpětný k ideálu tradice, který se nemá opouštět. Autorita se nezpochybňuje.

Židovská neoortodoxie

Jednoznačná duchovní autorita spočívá v Psaném Zákoně (v Bibli), Ústním Zákoně (v Mišně a Gemaře), společně v Talmudu, a jiných starověkých pramenech. Pohled zpětný k ideálu tradice, který se nemá opouštět. Autorita se nezpochybňuje.

4.1.8 Vztah ke světu, světským autoritám

Protestanský evangelikalismus

Autoritami světskými přijímaný, rovnostářský, sám byl součástí autority světské. Tvořil společenský tmel, který byl autoritami kladně chápán a byl i proto protěžovaný.

Židovská neoortodoxie

Autoritami světskými tolerován ve starém významu tohoto slova. Závisel na blahosklonnosti a blahovůli světských autorit. Více méně zůstává cizorodým prvkem. Rabín Hirsch navrhuje²¹⁵, aby židé v situaci konfrontace se západní kulturou tuto výzvu přijali ne s dojmem bolesti, ale ve šťastné zodpovědnosti. A jinde parafráze: „*aby se nebáli aplikovat pravdy judaismu na systémy, principy a myšlení nežidovského světa.*“

²¹⁵RABBI KLUGMAN, Eliyahu Meir, Rabbi Samson Raphael Hirsch, 213-214

4.1.9 Vztah k sobě

Protestanský evangelikalismus

Obránce tradic. Závora před destrukcí církev a víry reformátorů. Stále vychází z modelu: „od jistoty Boha k jistotě o sobě“. Vystupování z pozice nadřazenosti.

Židovská neoortodoxie

Judaismus není pro Hirsche náboženství, které si člověk může zvolit podle své vůle. Spíše se jedná o životní poslání²¹⁶ dané Bohem. Žid si má být vědomí zdroje Tóry²¹⁷ Boha a o tuto jistotu se opírat. Nemá nenávidět své kulturní a náboženské dědictví.

4.1.10 Volba reakční strategie

Protestanský evangelikalismus

Obrana a ochrana pokladu víry. Využití modernistických výdobytků k podepření vlastní pozice. Ústup z nejrespektovanějších univerzit. Tvorba paralelního školství. Setrvání na konzervativních pozicích.

Židovská neoortodoxie

Obrana a ochrana. Potřeba být lépe srozumitelný vnitřnímu i vnějšímu okruhu, a přitom si zachovat vše z pokladu víry otců. Tvorba paralelního školství a paralelní židovské „denominace“. Setrvání na konzervativních pozicích.

²¹⁶BAROR, Yitzchak, BONDI Elliot, The Hirsch Anthology, 175

²¹⁷Dtto, 177

4.2 Závěrečné shrnutí

V tomto závěrečném shrnutí bych se pokusil odpovědět na základní otázku z úvodu: *Jak na vlivy osvícenství reagovaly tradice protestanská v podobě evangelikalismu a tradice židovská v podobě neoortodoxního judaismu?*“

Shodné prvky

Protestanský evangelikalismus a židovská neoortodoxie mají v tomto zápase s osvícenstvím mnoho společného. Obě hnutí si prošla zápasem o uchování a důvěryhodnost psané autority. Vztah ke „svaté“ autoritě řešila obě hnutí.

Můžeme říct, že obě prošla jakýmsi bojem o inspiraci autority. Obě hnutí se v rámci boje o autoritu dívají zpětně k zamýšlenému ideálu. Vykládají svaté texty stejnou metodou, evangelikálové tzv. Bibli Biblí, neoortodoxní judaismus Tóru Tórou²¹⁸ a symbolismem.

Jádrem je zachování pokladu víry bez ovlivnění osvícenstvím. Setrvává na vlastních pozicích pomocí šikovně využitých výdobytků²¹⁹ modernistického přístupu. Obě hnutí chtěla vytvořit bariéru před šířícím se vlivem modernismu, který vyhodnotili jako závadný. Obě hnutí se snažila zabránit odpadnutí od víry. Obě hnutí vytvářela paralelní systémy školství. Obě hnutí poodstoupila, ale většinově nešla cestou sektářského izolacionismu. Vyjímky se najdou. Obě uměla ve svých stoupencích vyvolat touhu po opravdovosti praktikování své víry, chytit za srdce, a tím bránila či snižovala fenoménu odpadnutí.

U obou vnímám podezíravý postoj k vědeckému vysvětlení světa. Obě hnutí bychom zařadili ve svých náboženstvích do konzervativních pozic s ortodoxní teologií. Obě hnutí upřednostňují teologii před filosofií.

²¹⁸HAYOUN, Maurice-Ruben: Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II., 314

²¹⁹BAROR, Yitzchak, BONDI Elliot, The Hirsch Anthology, 118

Obě s antimodernistickým přístupem a spíše negativním hodnocením osvícenství. Obě spojuje i jistá prudkost²²⁰ obrany vlastních pozic.

Rozdílné prvky

Protestantské křesťanství v podobě evangelikalismu, i s pronikáním myšlenek liberální teologie, bylo náboženství většinové. Týkalo se vnitřní debaty v protestantismu, ale s misijní snahou i směrem k židovským spoluobčanům podpořenou exkluzivitou spásy.

Oponent byl všeobecně jen jeden. Evangelikalismus nemusel řešit emancipaci. Řešil akademickou dostatečnost a erudici. Zastánci tohoto směru byli již profesory na státem uznávaných univerzitách. Vzhledem k ortodoxní teologii, která vyznává úplnou zkaženost člověka má evangelikalismus podezřívavý pohled na vývoj člověka k lepším zítřkům. Nemusel řešit jazykovou bariéru.

Náboženství židů bylo jednoznačně náboženstvím menšinovým. Jako takové bylo neustále vystavované ne příliš vhodné a laskavé interakci se společností ovlivněnou většinovým náboženstvím. Neoortodoxní judaismus byl ve vnitřní debatě s ostatními proudy judaismu. Oponentů bylo vícero. Zastával pluralitu spásy ve vztahu k nežidovským náboženstvím. Zastoupení židovských vzdělanců na univerzitách uznávaných státem nebylo žádné. Bylo možné jen v případě kulturní konverze k většinovému náboženství.

Co jasně vyplývá z neoortodoxního judaismu, je velký důraz na podchytení mládeže²²¹. Rabín Hirsch chce mládeži pomoci v pohybu ve světě venku a zmírnit co nejvíce prvek cizorodosti. Tento prvek u zkoumaného evangelikalismu nevnímám tak zřetelně jako u S. R. Hirsche. Musel řešit jazykovou bariéru ve formě sekulárního vzdělání.

²²⁰RABBI KLUGMAN, Eliyahu Meir, Rabbi Samson Raphael Hirsch 252

²²¹Dtto, 213

Zatímco jeden se chtěl dostat nahoru a narážel na nezám a všemožné překážky. Druhý se pomalu začínal bát o svou pozici.

Práce nad tímto tématem byla pro mě potěšením a velice mě obohatila. Snad to bude moci říci i budoucí čtenář.

Seznam literatury

ADO, A.V., „a kolektiv“, Filozofický slovník, Praha: Svoboda 1976

ARISTOTELES, Metafyzika, Praha: Rezek 2008

BAROR, Yitzchak, BONDI Elliot, The Hirsch Anthology A Compendium of the Teaching of Rav Samson Raphael Hirsch, New York: Feldheim Publishers 2017

BRENNER, Michael, Malé dějiny židů, Praha-Litomyšl: Paseka 2014

CARDAL, Roman, Bůh ve světle filosofie, Praha: Krystal OP 2001

ČEJKA, Marek, KOŘAN Roman, Rabíni naší doby Autority Judaismu v náboženském a politickém dění 20. století a současnosti, Brno: Barrister & Principal 2010

DAVIES, Norman, Evropa dějiny jednoho kontinentu, Praha: Prostor 1996

DIogenes, Allen, Filosofie jako brána k teologii, Třebenice: Mlýn 1999

ELWELL, Walter A, Evangelical Dictionary of Theology, Grand Rapids: Baker 2009

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA [online] Heslo: Conservative Judaism, Dostupnost na: <https://www.britannica.com/topic/Conservative-Judaism> cit. 10.10. 2017

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA [online] Heslo: Orthodox Judaism, Dostupnost na <https://www.britannica.com/topic/Orthodox-Judaism>, cit. 10. 10. 2017

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA [online] Heslo: Reform Judaism, Dostupnost na <https://www.britannica.com/topic/Reform-Judaism> cit. 10.10. 2017

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA [online] Heslo: Samson Raphael Hirsch, Dostupnost na <https://www.britannica.com/biography/#ref50258>, cit. 11. 10. 2017

FPCU [online] Heslo: Free Presbyterian Church of Ulster, Dostupnost na: <http://www.freepresbyterian.org/beliefs/>, cit. k 14.10. 2017

- FUCHS, Jiří, Bůh filosofů, Praha: Krystal OP 2004
- GREGOR, A. James, Totalitarismus a politické náboženství Intelektuální historie, Brno: CDK 2015
- HAYOUN, Maurice-Ruben, Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem I. Praha: Volvox Globator 1996
- HAYOUN, Maurice-Ruben, Židovské osvícenství mezi Córdobou a Berlínem II. Praha: Volvox Globator 1996
- HOŠEK, Pavel, A Bohové se vracejí proměny náboženství v postmoderní době, Jihlava: Mlýn 2012
- HOŠEK, Pavel, Židovská teologie křesťanství, Brno: CDK 2011
- JOHNSON, Paul, Dějiny židovského národa, Praha: Rozmluvy 2007
- KADLEC, Jaroslav, Přehled českých církevních dějin druhý díl, Řím: Zvon 1987
- KANT, Immanuel, Základy metafyziky mravů, Praha: Svoboda 1976
- KÜNG Hans, Malé dějiny katolické církve, Brno: Barrister & Principal 2005
- LANE, Tony, Dějiny křesťanského myšlení, Praha: Návrat domů 1996
- MCGRATH, Alistair, Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení, Praha: Návrat domů 2001
- MCGRATH, Alistair, Dialog přírodních věd a teologie, Praha: Vyšehrad 2003
- MCGRATH, Alistair, Evangelical Spirituality – Past Glories, Present Hopes, Future Possibilities, St. Antholin's Lectureship Charity Lecture, 1993, 7, Pamphlet, ev. č.: 30-6-92
- MCGRATH, Alistair, The Twilight of Atheism The Rise and Fall of Disbelief in the Modern World, London: Random House 2005
- MCLEOD Hugh, Náboženství a lidé západní Evropy (1789-1989), Brno: CDK 2007
- NEWMAN, Jaakov, SIVAN Gavriel, Judaismus od A do Z, Praha: Seder 1992

- NEUSNER, Jacob, *Judaismus when Christianity began a Survey of Belief and Practice*, London: Westminster John Knox Press 2002
- OLSON, Roger, *Evangelikálové příběh evangelikální teologie*, Praha: Návrat domů 2012
- PCI [online] Heslo: Presbyterian Church of Ireland, Dostupnost na: <https://www.presbyterianireland.org>, cit. k 14.10. 2017
- PETE, Tobias, *Liberal Judaism: A Judaism for the Twenty-First Century*, London: Union for Liberal and Progressive Synagogues 2007
- POLKINGHORN, John, *Věda a teologie úvod do problematiky*, Brno, CDK, 2002
- RABBI HIRSCH, Samson Rafael, *The Chumash The Tora with a Timeless Commentary*, Brooklyn New York, The Judaica Press, 2012
- RABBI KLUGMAN, Eliyahu Meir, *Rabbi Samson Raphael Hirsch – Architect of Torah Judaism for the Modern World*, Brooklin N.Y.: Mesorah Publications LTD 2011
- RABBI SCHLOSS, Chaim, *2000 Years of Jewish History – from Destruction of the Second Bais Ha Mikdash until the Twentieth Century*, New York: Feldheim Publishers 2004
- RABÍN MAYER, Daniel, *Vnitřně přetvořit – reformovat Žida, ale ne judaismus, článek k 120. výročí úmrtí rabína Samsona Raphaela Hirsche* *Měsíčník Maskil*, 1/2009, č. 1, 2-3
- RÁDL, Emanuel, *Útěcha z filosofie*, Praha: Čin 1946
- REEVES, Michael, CHESTER, Tim, *Na Reformácii stále záleží*, Bratislava: Porta libri 2017
- SEIDL, Horst, *Bytí a vědomí gnoseologie a metafyzika v klasické a moderní tradici*, Praha: Vyšehrad 2005
- SLÁMA Petr, *Tanu Rabanan, Antologie rabínské literatury*, Praha: Vyšehrad 2010
- SLÁMA, Petr, *Nové teologie Starého zákona*, Praha: Vyšehrad 2013

SOLOVJOV, Vladimír, Krize západní filosofie proti pozitivistům, Olomouc: Refugium Velehrad-Roma 2001

STÖRIG, Hans Joachim, Malé dějiny filozofie, Praha: Zvon 1993
THAXTON B. Charles, PEARCYOVÁ, Nancy R., Duše vědy proměny ve vztahu vědy a náboženství, Praha: Návrat domů 1997

TIMELINES [online] Heslo: Ian Paisley, Dostupnost na: <http://www.bbc.co.uk/timelines/zqg49j6>, cit. k 14.10.2017

WOODBIDGE, John D., JAMES III, Frank A., Church History Volume TWO, From Pre-Reformation to the Present Day, Grand Rapids: Zondervan 2013

Seznam obrázků

Obr. 1 Pomyslné hnací kolo osvícenství, na str. 10

Obr. 2 Rabín S. R. Hirsch, na str. 49

Zdroj: RABBI KLUGMAN, Eliyahu Meir, Rabbi Samson Raphael Hirsch – Architect of Torah Judaism for the Modern World, Brooklin N.Y.: Mesorah Publications LTD 2011, str. 199

Obr. 3 Proudý judaismu v 19. století, na str. 54

Přílohy

Tabulka č.1 zrovnoprávnění Židů v letech 1791–1948

země	národní ústavy		všeobecné hlasovací právo mužů	všeobecné hlasovací právo žen	zrovnoprávnění Židů
Francie	1791	1852	1848	1944	1791
	1830	1875	1852		
	1848	1946	1870		
Polsko	1791	1921	1918	1919	(1809)
	1815				1921
Švédsko	1809		1909	1919	1838 1870
Španělsko	1812		1890		
Norsko	1814		1898	1912	1851
Nizozemsko	1814		1896	1946	1796
Portugalsko	1821		1910		
Belgie	1831		1893	1948	1831
Řecko	1844			1952	1830
	1864				
Švýcarsko	1848		1848 1874	1971	1866
Itálie	1861(71)			d. n.	1945
Piemont/Sardinie	1848		1912	–	1870
Rakousko	1849		1907	–	
Maďarsko	1867		1907	– d. n.	1867
Dánsko	1849		1915		1814
					1849
Prusko	1850		1850	d. n.	1812
svatá říše římská	1871		1871	1919	1871
Rumunsko	1864		d. n.	d. n.	1919–23
osmanská říše (Turecko)	1876		1908	1934	
Velká Británie	–		1884	1928	1871
Irsko	1922		1922	1922	–
Jugoslávie	1921		1921	1946	–

d. n. data nedostupná – netýká se

* zrušení veškerých omezení občanských práv a svobod týkajících se židovského obyvatelstva

Zdroj: DAVIES, Norman, Evropa dějiny jednoho kontinentu, Praha: Prostor 1996, str. 1331

